Poštarina plaćena u gotovom

ZAGREB

BROJ 12. PROSINAC 1934. GOD. II.

Izlazi mjesečno. Pretplata Din 100·— godišnje, Dinara 50·— polugodišnje.

Cijena Din 10·—

ĆILIMI, SAGOVI, ZASTORI

TKANINE ZA POKUĆTVO

S. TURKOVIĆ

ZAGREB, ILICA 5 - Telefon 22-19

STJEPAN Telefon 7706

ŠKABERNA

ZAGREB

(nasuprot Samoborskog kolodvora)

Nuđa gradjevni materijal:

betonske cijevi, samoborski dolomitni pijesak. mramorna zrnca, cementne pločice, gips, crijep, vapno, cementna boja, krovna ljepenka, katranski proizvodi itd.

»Heraklith«. — Žbuka za fasade »Teranit«

UNION

ČOKOLADA

KARAMELI

DESERTI

KNJIGOVEŽNICA RUDOLF PLUKAVEC

Zagreb, Vrhovčeva ulica 11

Prima na uvez sve vrsti kujiga, od obične do najfinije izradbe. — Članovi „Društva Zagrepčana uživaju znatan popust.

Julio Meinl

uvoz kave

uvoz čaja

Središnjica i poštanski odio: Zagreb, Voduikova ul. 16. - Podružnice: Beograd, Bled, Celje, Dubrovnik, Karlovac, Ljubljana, Maribor, Novi Sad, Osijek, Sarajevo, Split, Subotica, Vel. Bečkerek, Žemun, Zagreb.

Umjesto vijenca na odar pok. Vladimira Polića darovao je u fond revije »ZAGREB« g. N. N. iznos od Din 300.— na čemu mu se društvo najljepše zahvaljuje.

ZAGREB

REVIJA DRUŠTVA ZAGREPČANA

UREĐIVALI:

STJEPAN STIEGLER
gradski tajnik

KATEDRALIS
literat

GODINA II.

1934.

Prvo godište (1933.) »Zagreba« izlazilo je u novinskom formatu od 1. VII. do 1. XII. 1933. Svega 6 brojeva.

SADRŽAJ

Dr. Bogdanović Milan: Josip Bach 33
Dr. Bučar Franjo: Harambašić o velikom zagrebačkom potresu 317
Dr. Cuculić Tomo: Zagreb — Zagrepčanima 131
Cvijić K. Antonija: Idila starozagrebačkoga ljeta 163
Prva djevojačka tjelovježba 310
Harmica za mog djetinjstva 357
Čačković pl. Juraj: Iz staroga Zagreba 173
Franić Ivo: Stara katedrala u Zagrebu 24, 55, 73, 115, 151, 167, 209, 245, 270, 294, 321, 376
Gorjan Zlatko: I propada tuareško carstvo 101
Dr. Gruber Milan: Ivan Dežman 12
Katedralis (Habeduš Rudeša): Oni iz Kazališne 61, 89, 121, 158, 190, 388
Dva skitača i Forum Romanum 94
Savjetnik Šanika 188
Gregorije Tepečić 221
Pozablena protuletja 286
Makanec Alfred: Iz staroga Zagreba 255
Rudolf Viktor: Očevi hrv. opere 3
Tošo Lesić 68
Grad Zagreb — kolijevka Ilirizma 97, 155, 176
Kronika Zagreba 1860.—1910. . . . . 318, 351
Antonija Kassovitz-Cvijić 353
Stiegler Stjepan: Sudovanje u starom Zagrebu 8
Delikti I. 45
Delikti II. 83
Imena i običaji 144
Obrt i trgovina 216
Cehovi 330
Strohal Rudolf: Popis gričkog pučanstva 1769. . . . . 313, 347
Šafranek Kavić Lujo: Zagreb kao glazbeno središte 37
Šega Ferdo: O Zagrebu 78
Za budućnost grada Zagreba 193
Šeringer Branko: Iz povijesti starozagrebačkih trgova 18
Crtice iz staroga Zagreba 107
Ulčnik Ivan (Novoveščan): Instalacija biskupa Haulika 29
Hrv. ban Franjo bar. Vlašić 42
Naši stari zagrebački privrednici 112, 148, 182, 240, 279. 302, 336
Portreti staroga Zagreba 187
Iz godine 1847. 189
Srpanjske žrtve 1845. 199
Nova Ves 256
Gustav Matoš kao Zagrepčanin 309
Franjo Knežina 363

Urednici: Naš Viteški Kralj 1
Ljudi koji stvaraju Zagreb 60
Gospodin A. G. M. iz Jurjevske ulice 65
Uspjeh Šafranekove »Hasanaginice« 86
Regulacija Radničkoga Dola 87
70-godišnjica Jurja pl. Čačkovića 144
Naš novi predsjednik 129
Glavna skupština D. Z. 1934. 135
Freudenreichova »Gluma« 150
Delegacija Zagrepčana u Beogradu 161
Uspjeh Šafranekovih »Sanja« 186
Jubilej »Zagrebačkoga Zbora« 242
Vera Hržić-Nikolićeva 257
Jubilej »Croatiae« 277
Gradjani traže... 285
Viteški Kralj 289
Kralj Petar II. 291
Rudolf Erber 293
Imovna općina Kaptol 334
Na kraju godine 391
Zakon o gradskim općinama 225, 261

ZAGREB

REVIJA DRUŠTVA ZAGREPČANA
BROJ 12. GOD. II. PROSINAC 1934.

Antonija Kassovitz-Cvijić

O 70 godišnjici života i 50 godišnjici kulturnoga rada.

Ne mora dugi niz godina biti uvijek mjerilo vrijednosti čovjeka. Ali ako netko dugi svoj vijek posveti kulturnom napretku svojega naroda, vrijednost mu se povećava. Nema dvojbe da svaki od nas treba da ima svoj udio u izgradnji kulturnih, socijalnih i drugih narodnih kvaliteta. Rad oko toga rađa natjecanja, uslijed čega se pojedinci ističu iznad množine. Ovakovi ljudi ne potonu više kao bezimeni i nepoznati. Oni se priznaju i slave kao prosvjetnici društva ljudskoga i kao prvaci svojega naroda. Oni živom svojom maštom u lijepim riječima očituju svoje osjećaje i misli, ili opet pronicavim umom svojim služe nauci tražeći i promičući ljepotu i dobrotu. Ovakav rad ne traži lovorovih vijenaca, čista savjest prava mu je plaća. U duši nam se rađa spokojna spoznaja, da smo izvršili svoju dužnost. Jer nema sumnje da i najmanji kamičak što ga je pojedinac pridonesao izgradnji kulture svojega naroda, ojačava temelje narodnoga napretka.

Antonija Kassovitz-Cvijić poznata je naša kulturna radnica. Navršavajući ona dne 17. siječnja 1935. 70-godišnjicu svoga života mo-

ramo priznati, da baš taj vijek obilježuje naročito vrijednost njezinu u našemu javnome životu, jer upravo 50 godina svojega vijeka radila je ona neutrudivo na njivi narodnoga prosvjećivanja.

Ocjenjujući rad Antonije Kassowitz-Cvijić moramo uglavnom uočiti tri momenta, koji ga obilježuju: rad pedagoški, rad spisateljski i rad u gradskome arhivu.

Kao mlada nadobudna učiteljica usavršila se u Beču za učiteljicu dječjih zabavišta, i već godine 1883. pozvala je gradska općina u Zagrebu da udesi dječja zabavišta na modernoj osnovi uz pučke škole u Zagrebu. Mora se naročito ovom prilikom istaknuti, da je baš njezina pokojna majka uredila u Zagrebu prvo hrvatsko dječje zabavište po ličnoj uputi Fröbelijanca Köhlera iz Gothe.

Boravak u Beču ostavio je u duši mlade učiteljice golemih utisaka, jer je uz svojega očuha znamenitog publicistu Abela Lukšića imala prilike da često pohađa kazalište, glazbene večeri, a u dodir je dolazila s umjetničkim bečkim krugovima. Još u Beču počela je ona pisati u njemačke pedagoške časopise, a vrativši se u Zagreb marljiva je saradnica dječjeg »Smilja« i pedagoške smotre »Napredak«.

Na osnovi svojeg mnogostranog pedagoškog i metodičkog znanja i velikoga iskustva u radu na dječjim zabavištima napisala je prvo hrvatsko djelo za odgoj malene djece »Rukovod za zabavišta«, što je izdao Hrvatski pedagoško-književni zbor. Osim toga izdala je za djecu »Ilustrovani A B C«, a njezine tri knjige »Slavenskih priča« remek-djelo su naše omladinske književnosti. Za svoj pedagoški naučni rad imenovana je članom dopisnikom Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora.

Svoje učiteljsko djelovanje prekinula je Antonija Kassovitz-Cvijić nakon 13 godina službovanja, kad se udala za graditelja Kassovitza. Bez otpravnine i mirovine morala se radi udaje po tadašnjim zakonima odreći učiteljske službe. Bit će i među vama, dragi čitači, mnogo njih, koji se još danas živo sjećaju onih radosnih dana, kada ste pod toplom ručicom blage i ljubezne svoje učiteljice skakutali i pjevali po školskom dvorištu.

Uz svoje roditeljske brige bavila se ona pisanjem mnogih i raznovrsnih članaka u raznim novinama i časopisima, u mnogim revijama, dnevnicima, zbornicima i svečanim prigodnim izdanjima štampani su razni njezini esay-i, konferanse, kazališne recenzije, glazbene, dramske i koncertne kritike, reminiscence na stari Zagreb i njegovo društvo, o prošlosti hrvatskog kazališta, a načinom svojega pisanja osvajala je ona čitalačku publiku. Njezini članci odlikuju se uvjerljivošću prikazivanja, a svuda iskače istinska ljubav prema predmetu pisanja. Ciklusi njezinih biografskih studija izašli su u kolu Matice Hrvatske, Savremeniku i Novome Vijencu, a

mnoge zanimljive feljtone pisala je u Narodnim Novinama, Agramen Tagblattu, Agramer Zeitungu, Jutarnjem Listu, Novostima, reviji Zagreb.

Veliku je brigu priklonila sakupljanju književnog materijala za svoje djelo »Vatroslav Lisinski u kolu Ilira«, koje je izdala Matica Hrvatska, i njoj — prvoj ženi — spisateljici dopitala nagradu iz Draškovićeve zaklade. Monografija Vatroslava Lisinskoga djelo je ljubavi i pieteta, a izgrađeno je prema porodičnim uspomenama po pričanju njezine majke. Ovo je djelo zapravo porodični roman iz ilirskog doba. U redovnim izdanjima Matice Hrvatske izašlo je godine 1924. njezino djelo »Franjo Ž. Kuhač, stari Osijek i Zagreb«. Matica Hrvatska imenovala je Cvijićevu članom radnikom, a još godine 1910. nagradila je njezinu lijepu crticu »Psihoprofil« iz zaklade Simončićeve.

Antonija Kassovitz-Cvijić bavila se mnogo kazalištem te je za neke kazališne jubileje napisala lijepe Spomen-spise. Osim toga napisala je ona i nekoliko kazališnih komada. Godine 1911. prikazivana je u zagrebačkom kazalištu njezina dječja feerija, »Krasuljica« s melodramskom glazbom od Ivana pl. Zajca. Za proslavu Demetrovu napisala je god. 1912. prigodnu aktovku »Demetru u pohode«. Godine 1929. prikazivana je njezina drama u 4 čina s konferansom »Hrvatice i ilirsko doba«. Ona je prevela više drama, opera i opereta za kazalište u Zagrebu i Osijeku. Njezina feerija u 5 činova »Rudis Weltenfahrt« čeka još na prikazivanje.

Kao odlična konferansijerka, nastupila je Cvijićeva u bezbroj navrata pred zagrebačko općinstvo predavanjima iz literature i kulturne naše histostorije. Od naročitog su uživanja bile njezine konferanse u slatkoj našoj kajkavštini.

U zboru Matice Hrvatskih kazališnih dobrovoljaca ona je revna članica i popularna »Mamica«.

Osobitih zasluga stekla je Antonija Kassovitz-Cvijić svojim radom u gradskome arhivu, gdje od godine 1928. djeluje kao vice-kustos. Naročitim uživanjem sređuje tu ona našu zagrebačku prošlost u dokumentima. S potpunom spremom, ljubavlju i marom sabire ona i najmanji prilog, koji će dobro poslužiti za historiju grada Zagreba. U tome je radu polučila već velike uspjehe, pa joj općina grada Zagreba duguje duboku zahvalnost za njezin požrtvovni i neutrudivi rad. U gradskome arhivu osnovala je i uredila posebni odio »kazališni arhiv« (Acta theatri), koji umnožava i proširuje prilozima i knjigama iz domova naših kazališnih porodica, i time postavlja čvrste temelje za proučavanje povijesti našega zagrebačkog kazališta.

Ovaj letimični prikaz vele zaslužnog rada naše Antonije Kassovitz-Cvijić pobuđuje u nama duboku zahvalnost. Mi taj rad visoko cijenimo i poštujemo s tim više što ga je izvršila jedna žena, koja je uz veliki samo-

prijegor i teške životne prilike čitavo svoje biće kroz pedeset godina žrtvovala za kulturni napredak svojega naroda. Sav svoj dugogodišnji plodni rad vršila je iz ljubavi prema svojem narodu, a najjače iz ljubavi prema svojemu rodnom gradu — dragome Zagrebu.

Neka joj je hvala i slava.

Viktor Rudolf

Antonija Kassowitz-Cvijić:

Harmica za mog djetinstva

Mi stari Zagrepčani, rodjeni oko sredine 60-tih godina prošlog vijeka, imamo još mnogo toga da Vam pričamo o starom, ljupkom i tijesnom Zagrebu. Kad dandanas prolazim Bakačevom ulicom, instinktivno zastajem i prisluškujem, ne bih li ispod asfalta začula šum prekrivenog potoka Medvešćaka, koji ovdje prolazi Bog bi znao kroz koliko vijekova. Naši oci su navek zbantuvali mudri magistratuš poradi neizvedene kanalizacije, i zabrundavali radi okuženog najljepšeg dijela varoši. No mi smo djeca baš ovdje ispod ostataka porušenih kaptolskih vrata najvoljela da zastanemo na starom mostu od istrunulih dasaka, koje su pod konjskim kopitima pucketale i škripale te se mrvile. U te pukotine mi smo, a da nas ne vidi mama, bušili svoje nosiće te zirkajući u tu kalnu žutu vodu, koja se tromo valjala, izvjedljivo promatrali, kakova nam ona nosi čudesa od preraznih otpadaka, a ovi tako jedko i prodišno vonjaju, da nam draži njuh, pa bi nastalo veselo kihanje sve u šesnaest! Te su stare daske preko vode bile položene samo u širini ceste, no s lijeva i s desna bez zaštitne ograde. Zato smo mogli izbliza da pratimo tok vode iza kuća sjeverne fronte Harmice, počam od Splavnice te iza Duge ulice, a uvijek tik do zaledja zgrada. Vlasnici su bili sami poštovani starosjedioci, korenika

obrtnička i trgovačka. Na uglu Harmice do Splavnice dvokatnica sa malim prozorima Weigelhofer-Fuchs, Lisinskove najbliže rodbine, u njoj mesnica ugojene familije Engelsfeldove te elegantnog Severinskoga, dalje jednokatnica stare firme Poppovićeve iz Grčke, a onda se redale oniske masivne kuće pod golemim kapama, trgovine seljačke i ekonomske robe Dizdara, Bachracha i Gavelle, sve redom do Bakačevog ugla, završujući kod mosta sa najprostranijom kućom ali uz najmanji broj prozora bogataša Baumgärtnera.

No Medvešćak je svoje drevno gospodstvo nesmetanog toka i vonjanja još i dalje vršio. Zakrećući niže nadbiskupskog dvora na jugoistok on se čak usudio da »oplakuje« i otmjenije zgrade, usku bijelu dvokatnicu gostionice »Bijela raca«, čuveno sastajalište političkih puntaša i slobodnjačkih pjesnika, zatim ekskluzivnu jednokatnicu varoškog suca Canjuge, ali i najgizdaviju dvokatnicu Stupperovu sa dućanom platna i tkiva čestitog gradjanina Patriarcha i manufakturne robe Gjure Cernadka (sada gornji dio Gradske štedione), a u prvom katu bila kolijevka I. Hrvatske štedione (1846.). Ali golema kapija s dubokom vežom služila je za »Kais. königl. Fahrpost« pa zato kao u kasarne vrata joj bila isprugana žuto-crnim pramovima. Ovdje je bio nekoć do 1860. najživahniji promet čitave varoši t. j. u stanovite dane, kako je to označivala ispisana ploča na ulazu: »Dohadjajuča vozna pošta v pondelek ob jedni vuri popoldan iz Varasdina, Stajerszke, Kőrmenda etc.«. A zatim se nastavilo njemački: »Fahrkarte für Steinbrück in der Postdilligence 10 fl. für vier Personen.« Zato je ponedjeljkom sva Harmica bila na nogama, od ranog jutra sve je vrvjelo oko pošte, budući da nitko živ nije mogao da sluti, kad bi poštanska kola mogla da prispiju. Pogotovo je bilo nesigurno jeseni i zimi, kad je trebalo i po četiri konja, naročito kroz Vlašku ulicu, gdje su poradi dubokog blata morali konje da ispregnu te da ih zamijene sa volovima, koji su onda putnike i pošiljke dovukli do Harmice (prema varoš. protokolu). Dašto da su ti izmučeni putnici ponajprije pošli da se okrijepe u susjednoj Arkovoj birtiji »K bijeloj raci«, doduše bez cimera, ali je nad kapijom još bila slika tuste race, koja lagodno gaca po zelenoj travici. Amo bi dolazila čak i varoška gospoda s Griča, da za važne razgovore i zaključke crpe snagu iz čuvenog Arkovog vina, bilo sajtlek ili cijelu holbu, prvi za mjedeni patakun ili Schusterhaller (4 krajc.), veći i teži od srebrene forintače. Gospodar »Bijele race« ipak nije namjerno pravio konkurenciju svome starom pajdašu Ferdinandu Conciliji, vlastelinu i trgovcu vina na veliko, koji je niže Stupperove kuće od pradjedova svojih obitavao i trgovao u prostranoj jednokatnici prema uglu Puževe (Juriščeve ulice), gdje ga opet svojevoljni Medvešćak sprječavao da proširi svoje tajnovite podrume.

Čitava istočna i sjeverna fronta Harmice bila je svakog jutra okićena šarenilom tržnih klupa seljačkog i kramarskog trgovačkog svijeta počam od Duge ulice do lijepo uredjenog vrela Manduševca (nasuprot Concilije) sve dok oko g. 1895. nije prerušen u neugledan mali hidrant. Djeca silno vole vodu i njeno vječito burkanje i blistanje, zato smo toliko voljeli svoj Manduševac. Za našeg djetinjstva bio je on za nas veličanstven. Dok bi u varoši ljeti presahnuli svi zdenci, a vodovoda nije bilo sve do 1878., Manduševac nas nikad nije iznevjerio. Zato ga purgarija već od 13. vijeka spominje zahvalno: »Ki gre v Zagreb, pak se napije vode z Manduševca, tu se zagrebé« t. j. ostaje tu za uvijek. Oko g. 1860. lijepo su taj zdenac očistili i uredili. Naokolo su varošani podigli željeznu ogradu, uz koju bismo se preko šest kamenitih stepenica spuštali dolje do zdenca, koji je bio sav obložen kamenom, pa bismo tu sjedjeli, a ako nam se prohtjelo, iz lutkinih smo lončića grabili vodu ili slušali razgovore ili ogovaranja purgarica. Na sredini se uzdizao visok kandelaber sa pet lampaša, a ispod njega se cijedila voda iz četiri cijevi i tekla dan i noć. Pred zdencem je zagrebački trgovac Stingl bio postavio svoju kićenu huticu za točenje soda vode s himberom, točio kupicu po groš, no to su sebi priuštili dakako samo kićene dame i njihovi kavaliri.

Ti impozantni plinski lampaši bili su postavljeni tekar godine 1863, a kako bi naš tata rado pričao, ta nova plinska rasvjeta u mnogih opreznih gradjana izazvala je velik strah i zabrinutost poradi požara. Zato su poduzetnici uvadjali plinske cijevi pokusno samo na Harmici, komadićak Ilice, u Dugoj ulici i na Markovom trgu, a u tamošnjem kazalištu tekar god. 1864. Plinske peći pako sa dva svoja žarko crvena gazometra bile su postavljene daleko izvan grada usred kukuruznog polja (danas ulica Kraljice Marije), a svaki im se čovjek rado uklanjao. Varošani su ipak najvoljeli svoj gluhi mrak. Svaki purgar po staroj navadi u veče je upalio svoj lampaš, te ga nosio pred sobom ugibajući se vješto grabama i kaljužama pa se opet živ i zdrav vratio svojoj kući. Kad su mladi naprednjaci sve to češće tražili modernu rasvjetu, konzervativni ih varoški sudac odbio riječima: »Pošteni ljudi sprehajaju se po vani samo po danu. A za pijance i galženjake ne brine se varoški magistrat, ar ni nikakov kvar, ak si koj po kmici vtrgne nogu.« Ali naskoro se spremala još čudnija puntarija. Neka su gospoda u Beču vidjela prve javne nužnike. To im se tako svidjelo, da su i za svoju Gričku varoš tražili ovu diskretnu, nužnu uredbu. Za to pitanje zauzela se osobito toplo njemačka »Agramerica« te presirala ovim riječima: »Trebalo bi gradske oce, koji se bune protiv troška za tu delikatnu novotariju, odvesti van iz varoši sve do dalekog kolodvora (starog, južnog), tamo ih izdašno napojiti pivom, onda ih tjerati bez zastanka sve do na kraj Nove Vesi. Tada bi sigurno uvidjeli što to znači

nužda...« No varoški oci nisu ništa uvidjeli, jer nisu pili pive nego slatko vince iz vlastitih vinograda, pa je opet sve ostalo pri starom.

Dvije glavne ulice oko Harmice bile su od uvijek Duga ulica prema Gornjem gradu i Ilica, a na uglu joj impozantna dvokatnica Hatzova, koja je po ženidbi prešla u ruke bogataša Kristofora Stankovića. Na uglu pako te kuće bila je trgovina mog rano preminulog mladog tate, Stjepana Cvijića. Navodno je to u 60-tim godinama bio najelegantniji zagrebački štacun, a vlasnik mu najmodernije odjeveni gospodin, koji je već tada nosio hlače sa »Bügelfaldom« (upamtio 90-godišnji Edmund Kolmar). Njegovi su izlozi uvijek bili senzacija za kicoše i dame, koje je zadivio pravim indijskim šalovima neprocjenive vrijednosti, da su one njima, složena na trokut, drapirale svoje toalette preko široke krinoline, glave okitile silnim nojevim perjem, a vješto koketirale raskošnim lepezama, minucijozno izrezuckanima iz slonove kosti ili iz tankih listića kornjačinog oklopa. Sve to našlo se jedino u tom primamljivom štacunu.

Stankoviću nasuprot imala je Harmica svoju najgolemiju zgradu, bolnicu Palancegera, dovršenu 1803. na bivšem zemljištu povrćnjaka Jezuita, a u njoj još i ubožnicu i ludnicu. I ova zgrada imala je za nas djecu svoje čare. Osobito u ljekarni zlatne ribice u zelenom basenu, rijetkost u Zagrebu, te ona prostrana soba iz recepture, koja je uvijek toplo vonjala po likerima, vrućim piškotama i ispečenim bonbonima, čime su Braća Palancegeri rado nudili svoje znance, a osobito djecu. No najviše nas je tamo privlačio »Guckkasten«, u kojem se redale slike velikih gradova, spomenika i pomorskih luka, čime smo smjeli da se zabavljamo uz uvjet, da gledajući slike ne krenemo glavom, inače bismo sve pokvarili. Naš bratac Jurica bio ipak izvedljiv, »što bi se moglo pokvariti«. Jednom je krenuo glavom, ali se brzo trgnuo, jer je slučajno ugledao čudo veće od svih velegradova, naime jedan je gospodin Palanceger upravo bio živo poljubio našu gospodičnu. Ako se pako nismo ogledavali, čekala nas je ugodna šetnja po prostranom bolničkom vrtu sa prekrasnim cvijećem i voćem. Samo smo se bojali one vrtne zgrade, u kojoj su bili zaključani »ludjaci«. Kadgod bi im se grozili ili rugali prolaznici-bolesnici, tad bi oni jadnici silnom snagom drmali gvozdene rešetke, prodirno rikali, plakali i bijesnili, a to je bilo užasno slušati. Zato smo radije ostali kod »Guckkastena« i piškota s himberom ili se ušuljali u crkvicu»Terpećega Jezuša«, što su ga nekoć s Harmice prenesli amo, a roditelji, naše mame, pod vlastitim ključem imali svoju porodičnu klupu.

O južnoj fronti Harmice pričali su nam naši stari čudne stvari. Nasuprot bolnici predugo su trpjeli klaonicu s ogromnim dvorištem, gdje su mesari i slaninari na očigled prolaznika na nečovječan način klali marvu i svinje. Tamo je blato bilo toliko, da su koji puta morali rukom da izvuku

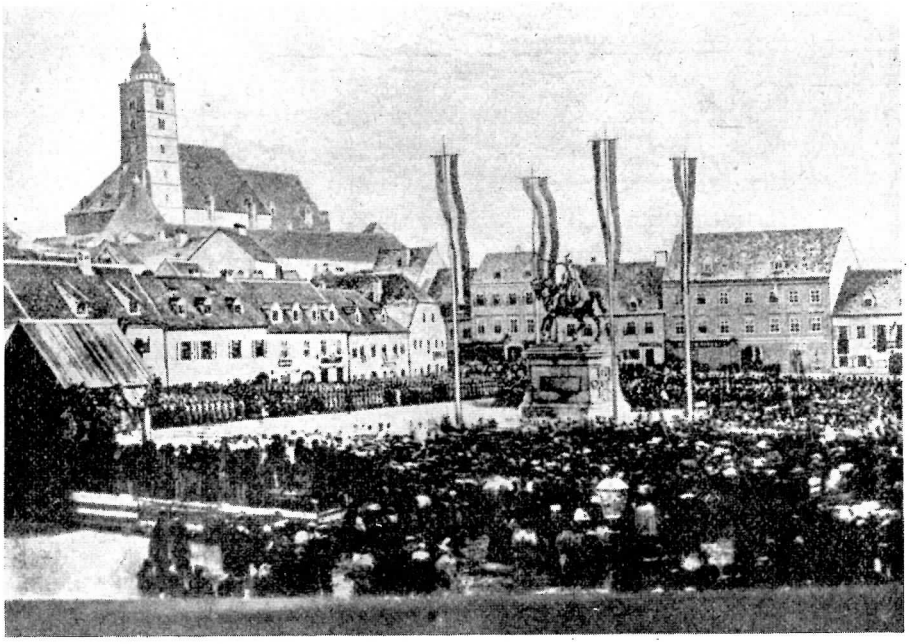

svoju obuću. No za načelnikovanja Pavla Hatza, željeznara, magistrat je njemu i arhitektu Bartolu Felbingeru čitavi ogromni prostor prodao za 6121 fr. srebra, pa je potonji, koji je bio tvorac ponajljepših zgrada u Zagrebu, podigao tamo dvije uzorne dvokatnice, na uglu Hatzovu, označivši vlasnikovu struku na visokom pročelju željeznim Merkurom, teškim deset cenata, lijevanim u Maria Zellu po nacrtu čuvenog Fernkorna te donjim napisom »Eisenhandlung des Paul Hatz«. A polag njega »Grand Caffée«, kasnija »Velika Kavana« Cserny-eva djeda otmjene porodice Hondl-ovih, koju bi polazili svi gradjanski slojevi. Ovdje bi strpljivo očekivali vanjske novine »Wiener Beobachter« i »Augsburger Allgemeine Zeitung«, čiji je jedini primjerak ponajprije čitao sam kavanar, a to bi znalo trajati i po čitav dan. Zatim je on svojim gostima, većinom analfabetima, važno pričao, što se svega dogadja po čitavom svijetu: ratovi, bolesti, umorstva, izumi, itd., a kako je on sam bio slabo potkovan u geografiji i politici, to su na njegova usta izlazila svakojaka čudesa. Napokon bi on protektorskom gestom prepuštao novine gostima, koji bi znali čitati latinicu i gotiku, neka tumače dalje po svojem mišljenju. Medjutim bi gospa kavanarica, brižna domaćica sa širokom bijelom pregačom, »rajndlikom« i »šeflom« u ruci polazila od stola do stola, te toplim mlijekom dobrohotno nadopunjavala široke kavske šalice gostiju (po pričanju gdje. Tonke Vukašinović, Novoveščanke).

I u susjednoj Fernkornovoj kući bila je kavana, kasnija Laferl, a dalje u trećoj dvokatnici »Narodna kavana«, prije trgovačka kavana »Zur Eisenbahn«, a u prvom katu »Casino des Handels« domaćih trgovaca. Odavle preko ugla redale se niske daščare, da si rukom mogao dohvatiti krov, a vodile su do »Viechplatza«, kasnijeg Novog trga (Zrinjevca). Fronta se svršavala na istoku opet kaljužama i grabama sve do »Bedrina Gasse« (Petrinjska ulica), gdje je mesarski ceh imao svoje vrtove. Ona se po odredbi Marije Terezije neko vrijeme nazivala Jozefinska ulica »Platea Josephina«, ali se opet vratila k starom važnom svom imenu, jer je započimala kraj Medveščaka i vijugala se kao široka prometna cesta do Save, a preko splava »Kraljevski brod« dalje do Siska i Petrinje.

No ponos čitave varoši bio je i jest spomenik Jelačića bana, koji je god. 1866. podignut ponajviše od žuljeva Graničarskog junačkog naroda. Taj velebni spomenik osnovao je i lijevao takodjer čuveni Bečanin Fernkorn. Po pričanju umir. škol. ravnatelja Dominkovića, koji je kao djak zalazio i u Fernkornov Gusshaus auf der Wieden, bilo je tamo više varijacija nacrta, pa i jedan gotovi sadreni model. Taj je prikazivao Narodnog bana na konju, koji se visoko propinjao, dok je ban balčak sablje snažnom pesnicom pritiskivao uz bok. No dok se kroz godine sakupljali prinosi za izradbu, a političke se prilike u Hrvatskoj znatno izmijenile, usudili se naručitelji, da korigiraju prvobitnu ideju u toliko, neka ban ispruženom desnicom i šiljkom sablje pokazuje »preko Drave«. Drugi pako tvrdi i nijemi naš čuvar bio je vazda četverouglasti toranj katedrale sa golemom svojom kupolom, znakom starine naše biskupije.

Mnogo je toga već iščezlo, a živi jedino još u sijedim glavama Zagrepčana. Nema više naše Harmice, ali dok još ima nas, živih odvjetaka patrijarhalnog kralj. i slob. Zagreba, živ je njegov duh i njegovo poštenje, a dao Bog, da to s nama ne iščezne pod zelenom travicom.

I. Ulčnik:

FRANJO KREŽMA

Skromna pedesetgodišnjica skromnog čovjeka.

Ove godine minulo je 50 godina što je na našem Mirogoju preko puta groba našeg najpopularnijeg zagrebačkog historičkog romanopisca Augusta Šenoe, na dan 1. studena 1884. pokopan naš jedini u svoje doba opće poznati najbolji svjetski umjetnik na guslama Franjo Krežma. Umro je 15. lipnja 1881. u Frankfurtu na Majni. Umorni ostatci Krežmini počivali su preko tri godine u tudjini. Odbor zagrebačkih rodoljuba sjetio se god. 1882. da našoj Hrvatskoj grudi fali njen nezaboravni sin, kojeg je Ona rodila, te kojeg će Ona jedina najbrižnije u svom krilu čuvati.

Franjo Krežma nije se doduše rodio u Zagrebu, ali je od četvrte godine života u njemu boravio. Zagreb je neizmjerno volio, pa se je čutio potpunim za-

*) Podatke o životu i djelovanju Franje Krežma crpio sam iz raznih savremenih zagrebačkih listova naročito iz »Hrvatske Vile« god. 1882 i 1883, u kojoj je naš narodni hrvatski skladatelj Fr. Ž. Kuhač opisao Krežmu. Ove podatke dobio sam od kćerke Kuhačeve gospodje Mire udove Kabalin. Zatim sam mnogo toga još do sada neobjavljenog slušao od nećakinje velikog umjetnika gdje Franje Katušić, koja u Zagrebu živi, a isto skupio sam sjećanja još do nedavna živućih ljudi, koji su Krežmu poznavali i čuli njegovo božansko guslanje. Rad i život Franje Krežma kao i Franje Ž. Kuhača opisan je u kratko i u našem almanahu: »Zagreb 1934« na strani 164.

U sredini mali umjetnik Franjo, s ljeve strane sestra Ljubica, s desne strane sestra Anka, kasnije umjetnica na glasoviru. Slika izradjena je po savremenoj fotografiji, koju je izradio tadanji zagrebački fotograf J. A. Standl u Ilici br. 747.

grebčanom, što je uvjek isticao. Najveća želja bila mu je da jednom stalno bude u Zagrebu i da ovdje marljivim radom razvije svoj veliki glazbeno-umjetnički rad, naročito u glazbenoj kompoziciji te obradjivanju naših narodnih motiva.

Franjo Krežma rodio se 2. rujna 1862. u Osijeku, u tvrdjavi. Otac isto po imenu Franjo bio je rodom iz Moravske, ali poljačke krvi. Po zanimanju bio je slastičar. U svom poslu bio je gotovo umjetnik naročito u izradbi raznih figura iz sladora. Oženio se sa Marijom kćerkom vlastelina pl. Stiller-Hranilovića iz Srijemske Rače. Iz toga braka rodilo se četvero djece: Anka, Franjo, Ljubica i Mica.

Najstarija kćerka Anka i sin Franjo pokazivali su već u najranijim dječjim godinama dar za glazbu, pa je Anka počela učiti glasovir kod vrlo sposobnog osječkog učitelja Frimla. Mali Franjo nije svoje djetinjstvo sprovadjao u igranju poput ostale djece, jer mu je otac nabavljao umjesto igračka razne malene glazbene instrumente, a kako je bio i sam glazben to je malom Franji bio prvim učiteljem u guslanju.

Godine 1864. preseli se Krežma sa obitelju u Zagreb. Ovo preselenje iz Osijeka u Zagreb uslijedilo je naročito radi djece Franje i Anke, kako bi oni dobili što bolju glazbenu naobrazbu. U tadanjoj Stankovićevoj kući na Jelačićevom trgu broj 1 uredio je Krežma vrlo ukusnu slastičarnu, koju je kasnije proširio i sa kavanom. Taj lokal naročito je posjećivala tadanja zagrebačka elegantna publika. U samom domu Krežminom sastajali bi se tadanji zagrebački glazbenici, pa se je tu privatno muziciralo.

Kad je malom Franji bilo četiri godine počeo ga je otac učiti čitati i pisati. Izim te poduke podučavao ga je tadanji preparandijski učitelj Tomislav Ivkanec u temeljnoj školskoj poduci. (Ivkanec poznat je kasnije kao pedagoški učenjak, te gojitelj ljepe književnosti i glazbe).

U šestoj godini počeo je malog Franju u guslanju podučavati profesor Gjuro Eisenhuth.[1]) Mali Franjo je veoma napredovao. Kada mu je prof. Eisenhuth vrijednost kajda tumačio pomoću izrezaka papira, potužio se mali Franjo svom ocu, da ga profesor drži za slaboumnika, kada mu kajde tumači kao malom djetetu. Sluh u Franje bio je neobično razvijen i istančan. Jednom se je Franjo sa ocem šetao prama Savi. U jednoj bari kraj rijeke kreketale su žabe. Franjo zamoli oca da malo stanu da posluša kako žabe krekeču. Slušavši zbor žaba primjeti Franjo ocu: »Slušaj kako ona žaba na desno pjeva tenor, a ona na lijevo bas, a ovi ostali srednje glasove, dakle cijeli kvartet. Ove na kraju bare kvare harmoniju jer kvartet pjeva u duru, dok ove na kraju pjevaju u molu«. Otac se je toj glazbenoj primjedbi nasmijao, ali je Franjo odvratio: »O, mene moj sluh ne vara«. Drugom zgodom nadje otac Franju, kako je u sobi stolce namjestio kao u kazališnom parteru, a pult za kajde metnuo je spreda. Obukav očev frak, vezao je oko vrata svilenu maramu u umjetničkoj formi, a sa palicom u ruci mahao je kao da dirigira. Otac ga upita šta radi. Franjo odgovori, da dirigira operu, koju je sam poslije podne skladao.

Nakon dvije i pol godine glazbene nauke došao je mali Franjo već tako daleko da se je otac odlučio da Franjo kao guslač javno nastupi. Prof. Eisenhuth priredio je 10. kolovoza 1870. u Sisku koncert gdje 8-godišnji Franjo prvi puta javno svirao. Općinstvo ga je sa velikim ushićenjem slušalo i obasulo cvijećem. Tadanji sisački »Zatočnik« (kasnije »Obzor«) u ocjeni naročito ističe: »Ljepa li je darovitost i sposobnost u hrvatskog naroda, kada mu se malena djeca u najizobraženijih naroda lijepim se umjetnostima posvećuju, pa je samo siromaštvo i podčinjenost kriva, da je sapet, te ne može s drugim narodima jednako napred koracati.«

U devetoj godini pokušava mali Franjo da komponira, akoprem nije o skladbi još ništa učio. Na 5. svibnja 1871. sudjelovao je na koncertu u zagrebačkom narodnom kazalištu. I taj koncerat je sjajno uspio. Iza toga spremao se je Franjo na dalnje nauke na konzervatorij u Beč. Nu tu bude neprilika. Pravila toga zavoda odredjuju da se nijedan pitomac ne smije primiti ako nije deset godina navršio. Franjo je položio prijamni ispit za treći razred, a nisu ga mogli primiti ni u prvi. Ipak zagovorom glazbenog tajnika konzervatorija Zöllnera, koji je bio po narodnosti Hrvat, te koji je čuo Franjo na koncertu u zagrebačkom kazalištu, te na želju budućeg mu profesora Heislera, koji se je upravo zaljubio u tog talentiranog dječaka, bude Franjo u zavod za djaka iznimno primljen.

Istovremeno pošla je na glazbene nauke u Beč i sestra mu Anka, koja se usavršavala u glasovirskom umjeću.

Trošak oko glazbene naobrazbe u Beču za oboje djece, stajao je roditelje preko 20.000 forinti, što je u ono doba, kada je novac imao veliku vrijednost, bila jako velika svota.

Franjo i Anka osobito su dobro napredovali. Franjo dobivao je kroz sve četiri godine uvijek prve nagrade, što je urodilo zavidnošću kod ostalih djaka, koji su konačno morali uvidjeti da je Krežma nesavladiv, te da tog »Krovota« (kako su ga njemački kolege nazivali), nije moguće oboriti, a niti se s njime natjecati. Ipak su ga kolege volili jer uza sve svoje velike sposobnosti nije bio nadut.

Franjo je uz glavni predmet guslanja učio i glasovir, kompoziciju, instrumentaciju te sve u glazbu spadajuće predmete, a učio je talijanski, franceski i

[1]) Kratku crticu o radu prof. Gjure Eisenhutha donijeli smo u našem almanahu »Zagreb 1934.« na str. 157.

engleski jezik. Već kao djak komponirao je više manjih stvari, a izim toga i operu »Alfred veliki«.

Kakav je Franjo bio glazbeni talent neka svjedoči slijedeći dogodjaj: Djaci guslači dobili su za zadaću da za dva dana nauče tešku dionicu nekog koncertnog četverogudja, sa naročitom opaskom profesora Heislera da će o izvidbe te dionice ovisiti polugodišnja ocjena. Franjo nije tu dionicu ni pogledao, već je otišao da se zabavlja. Na dan ispita odgudio je Franjo dionicu prima vista, (smjesta, bez ikakove predvježbe), upravo izvrsno. Drugi djaci, koji su kroz dva dana mnogo vježbali i mučili se, gudili su mnogo slabije. — Profesor Heisler predbacio je ostalim djacima da nisu marljivo učili, jedini Krežma bio je marljiv te je zadaću potpuno naučio. Franjo je taj dogodjaj kasnije priznao svom ocu kad je došao u Beč, a ovaj ga je odao profesoru Heisleru, koji je primjetio, da je gotovo nemoguće vjerovati da bi Franjo tako tešku dionicu odgudio prima vista, a ako je doista tako bilo, onda se mora priznati da je Franjo rodjeni glazbeni genij.

Iza toga počeo je Franjo učiti kontrapunkt kod profesora Krena, pa je i u toj nauci bio uvijek najbolji djak.

Godine 1875. istupio je iz bečkog konzervatorija dobivši tom zgodom svjedočbu potpune umjetničke zrelosti i veliku zavodsku konkurenc-medalju, a bilo mu je tada tek 13 godina! — Profesori su mu na odlasku proricali sjajnu budućnost.

Iza svršenih nauka dao je prvi koncerat u svom rodnom mjestu Osijeku, koji je sjajno uspio. Na glasoviru pratila ga je kao uvijek sestra Anka. Tu je primio poziv biskupa Strossmayera da dodje u Djakovo. Iza toga pošao je u Pečuh, a zatim u Ljubljanu i Trst. Uspjeh je bio svagdje odličan. Naročito je Krežma pobudio pažnju u Trstu. »Naša Sloga« u Trstu od 16. XI. 1875. donaša da je Krežma, mladić od 13 godina na dvima koncertima najteže guslačke kompozicije, odgudio takovom lakoćom da su se i najveći umjetnici zadivili. Oni tvrde da je Krežma već sada dostigao nedostiživu savršenost u guslanju. Milanski dnevnik »Il Mondo Artistico« donio je dopis iz Trsta u kojem naročito ističe, da je Krežma u 13 godini pravi Paganini. Iz Trsta pošao je u Bolonju, te molio za veliku koncertnu dvoranu gdje je god. 1770. Mozart položio svoj ispit. O tom ispitu pripovjeda se da su tadanji talijanski umjetnici Mozartu obećali ako izradi glazbenu zadaću za dvije ure, da će postati kavalirom filharmoničkog društva. Mozart je tu zadaću na opće začudjenje izradio za pol sata. Krežmi na molbu glede najma dvorane bude odgovoreno, da se mora podvrći pokusu jer i ako imade vrlo povoljne ocjene, ipak još nije umjetnik europskog glasa. Medjutim pošao je Krežma u Mljetke gdje je najprije pohodio razne umjetnike. Tu ga je primio najstroži glazbeni kritik cijele Italije Lauro Rossi, ali dosta hladno. Na dan koncerta iza prve izvedbe, akoprem je uslijedio silan aplaus, Rossi je ostao miran. Nakon druge izvedbe oduševio se je Rossi tako jako, da je pošao do Krežme na podij, pa ga pred cijelim prisutnim općinstvom poljubio. Koncerat u Mletcima vanredno je uspio, pa je o tom vrlo laskavo pisala i mletačka štampa. Iza toga podje u Padovu, a zatim u Bolonju, gdje je prije zamoljenu dvoranu dobio bez polaganja ispita .Koncerat je uspio sjajno.

Nakon tih uspjeha odlučio je Franjo Krežma poći u vječni Rim, gdje je u to doba boravio kralj sviju glazbenih virtuoza dr. Franjo Liszt,* glasovirski virtuoz

* Franjo Liszt dao je koncerat u Zagrebu god. 1846., kada je u kazalištu na svom vlastitom glasoviru svirao.

i skladatelj. U isto vrijeme boravio je u Rimu i biskup Strossmayer, koji je mladog umjetnika predstavio grofu Drohojowskom i drugim velikašima. Preko tih odličnih veza ishodio si je Krežma prijem kod abea dra Liszta. Prigodom toga prijema stavljao je Liszt na Krežmu razna pitanja, pa je njihov razgovor sličio ispitu. Ujedno mu je obećao, da će doći na njegov koncerat. Liszt je zbilja došao na koncerat i ostao do kraja posljednje točke. Ovaj koncerat posjetilo je najbiranije općinstvo Rima. Medju inima bili su: biskup Strossmayer, princ Tripoff, princ Odeschalchi, grof Tiberet izvrstan glasovirač, grof Jasiensky, grof Kulcycky, zatim tada poznati umjetnici: Zarebsky, braća Pinelli, Brodzky, Ramacciotti i mnogi drugi. Od Hrvata su bili prisutni uz biskupa Strossmayera kanonik Voršak, dr. Iso Kršnjavi i hrvatski opozicioni političar Fran Folnegović. Koncerat je vanredno uspio, oduševljenje je bilo veliko. Liszt je ogrlio i poljubio Krežmu, a pred biskupom Strossmayerom priznao je, da je slušao tadanje svjetskog guslača Vieuxtempsa, takodjer u mladjahnoj dobi, ali da je Krežma daleko bolji i prorekao je da će to biti svjetska glazbena zvijezda. Svakako je to bio silni argumenat umjetničke vrijednosti, kada se jedan Liszt o Krežmi tako izražavao.

Drugi dan priredila je knjeginja Wittgenstenin u svom stanu koncerat, gdje je svirao i Krežma, osobito odlikovan time da ga je pratio sam Franz Liszt. Nema sumnje da su i talijanske novine donašale silne pohvale o Krežmi. Rimske novine »L' Araldo« ističu da lice Franje Krežme živo sjeća na obraz božanstvenog Rafaela. Duhovito tamno oko, crne valovite kose sižu do ramena, smedje blijedo lice, stas mu je lahak i vitak, nosi hrvatsku narodnu nošnju od crnog baršuna.

Ovako je Krežma u 13 godini života proslavio uz svoje ime i ime hrvatskog naroda, kome je kao vjeran sin i u tudjini uvijek pripadao.

Glazbeno društvo u Rimu imenovalo ga je začasnim članom, a da je dijete od 13 godina postalo začasnim članom glazbenog društva u Rimu, to je bilo silno priznanje i odlikovanje, koje su samo rijetki pojedinci sticali. Iza tih uspjeha Krežma u Rimu nije više davao koncerta, ali je odlučio u Rimu dulje ostati, kako bi se još i više naobrazio. Nu obolio je od groznice, koja je ozbiljno zahvatila njegovo zdravlje. Nakon ozdravljenja morao je radi nezdrava zraka ostaviti Rim. Iz Rima odputovao je u Veneziju gdje bio oduševljeno dočekan. Iza toga pošao je na Rijeku gdje je dao koncerat u kazalištu »Ricotti.« Uspjeh je bio vanredan. »Hrvatska riječka čitaonica« dala mu je srebrni lovor vijenac, a hrvatska gimnazijska mladež briljantni prsten. Iz Rijeke pošao je u Zagreb kamo je stigao 25. svibnja 1876., na kolodvoru ga je dočekalo pjevačko društvo »Kolo«. U Zagrebu nije kroz dva mjeseca davao koncerte, već je marljivo učio. Potom je Krežma pošao na turneje u razna hrvatska mjesta, gdje je davao koncerte. Iza sprovedene turneje po domovini, pošao je opet natrag u Italiju pa je koncertima započeo u Udinama, pa zatim nastavio u Trevisu, Vincenzi, Mantovi i ostalim gradovima. Svagdje je doživljavao velike uspjehe.

Dan nove godine 1877. proživio je Krežma u Parmi od kuda je miljenici svog srca Hrvatici Olgi K..... pozdrave šiljao. U Genovi slušao je glasovitog talijanskog virtuoza na violini Sivoria. Krežma se je ipak odlučio da u Genovi dade koncerat. Obzirom na Sivoria bio je Krežma u početku rezervirano primljen. Nu kada je glazbena publika uvidila da je Krežma bolji od Sivoria, oduševljenje je bilo veliko. I sam Sivorio hvalio je svog takmaca, a tada živući glasoviti talijanski komponist Verdi, izrazio se je, da on nebi htio uvrijediti talijanske violiniste, ali da talijanske novine imadu pravo kada pišu, da je Krežma pravi nasljednik Paganinia.

U Mentonu dao je dva koncerta. Francuske novine su pisale da je Franjo Krežma zvijezda sadašnjosti, i da se ta zvijezda sve više diže da bude najsjajnija u budućnosti. Iza Mentona dao je koncerat u Nizzi, koji je sjajno uspio, a već francuske novine pišu o budućem slavlju koje će Krežma doživiti u Parizu. Krežma je posetio i francuske gradove Frascon, Avignon, Lyon. Lyonski list »Le Progres« u svojoj kritici ne može da nadje riječi u pohvalu Krežme. Medju ostalim kaže, da je Krežma tekar petnaest godina star, dakle još djetinske dobe, a već je došao do savršenstva svoje guslačke i glazbene umjetnosti. Još je posjetio gradove: Dijon, Besaçon i Auxonne, a 6. ožujka 1877. evo ga u Parizu.

Svoje bilješke o Parizu počeo je Krežma sa motom velike francuske revolucije: »Liberté! Egalité! Fraternité!« Razgledao je grad u društvu sa Lukšićem, koji je Pariz izvrstno poznavao. U Parizu ušao je u prve krugove glazbene umjetnosti. Medjutim je Krežma odmah uvidio da će veliki napor biti u Parizu postići one uspjehe, koje je do sada svagdje postizao. Tamo su se nalazili razni glasoviti glazbeni majstori kao violinisti Dengrémont, Sivori i gospojica Thayan, glasovirači Zaberski, Kowalski, Alkan, ravnatelj Pasdeloup sa svojim koncertnim orkestrom i mnogi drugi.

Prvi koncerat dao je u »Salle Philippe Herz«, gdje je bio prisutan jedan od tadanjih svjetskih guslača Viextemps, zatim Savori i drugi umjetnici. Iza svake točke općinstvo je sve više pljeskalo. Violinista Dengrémont, koji je bio vršnjak Krežmin, a već svjetskog glasa, odustao je od svog koncerta u Parizu, naročito istaknuvši da dok je Krežma u Parizu, on ne može koncertirati. Prvak europskih violinista Vienxtemps pred čitavom publikom zagrlio je Krežmu te uskliknuo: »Sada mi je lagano pri srcu, jer sam vidio i čuo onoga, koji će nastaviti moje djelovanje«. Sa vanrednim uspjehom ovog koncerta bio je Krežma stavljen u red prvih violinskih svjetskih korifeja. Dengrémonta stavili su u red »dresiranih« virtuoza. Pariška štampa osobito je pohvalila Krežmu, kao i njegovu pratilicu na glasoviru sestru Anku. Krežma dao je još jedan koncerat u dvorani »Grand Salle Zadiaque du Grand Hôtel« u prisutnosti već vanrednih glazbenih umjetnika te princa Solmsa, grofa Paulowskya i drugih odličnika pariškog visokog društva. Umjetnik Sivori predao je Krežmi svoju sliku. Općinstvo je oduševljeno pljeskalo. U čast naših umjetnika priredio je vicomte de Colonne 8. ožujka sjajnu večeru, kod koje je bilo prisutno najelitnije pariško društvo, kao kod kakvog dvorskog koncerta. Magjarski violinista i virtuoz Reményi, nije se ni približio Krežmi već je poslije koncerta otišao. Prisutni Francuzi izjavili su da nisu ni sanjali da kod Hrvata imade toliko kulture, da su dali svijetu takvog umjetnika kao što je Franjo Krežma. Isto su pohvalili i sestru Anku, kao umjetnicu na glasoviru. Osobito su se čudili Franji i Anki što su u jezikoslovlju bili vješti, govorili su uz hrvatski još engleski, francuski, talijanski i njemački. Materijalni uspjeh nije bio u Parizu velik, ali tim više bio je umjetnički. Ostali umjetnici violinisti odmah su iz Pariza otputovali čim su Krežmu čuli. Ipak uza sav taj uspjeh širile su se po Zagrebu neistinite glasine da je Krežma u Parizu umjetnički propao, da ga je vršnjak Brazilijanac Dengrémont sasma nadvladao. Razlog takovom raspoloženju osobito kod mladjih ljudi bio je što su tvrdili, da je Krežma doduše dobar violinista, ali da nije hrvatski umjetnik i zato da ga ne treba toliko hvaliti. Franjo Š. Kuhač ističe da se je i sam bojao da će Krežma za našu narodnu glazbu biti izgubljen, pa ga je stao nagovarati da se više bavi hrvatskom narodnom glazbom, jer će inače biti kod Hrvata priznat samo kao odličan glazbeni umjetnik, ali ne kao patriota i narodni umjetnik. Krežmu je ta opomena jako neugodno dirnula, pa je i sam priznao da je njegov najveći životni cilj, da se s vremenom iskaže kao

pravi hrvatski umjetnik, ali da mu to još nije moguće, jer je premlad pa nebi našao prikladan djelokrug u domovini, a nadalje je priznao da se još suviše nalazi pod uplivom njemačke škole, koju je morao uslijed pomanjkanja domaće, učiti, a tog se upliva ne može u jedan mah otresti. Krežma je izjavio da još mora nekoliko godina raditi na polju guslačkog virtuoziteta, prisiljen radi materijalnih momenata, da se roditeljima oduži koji su se radi njegove glazbene naobrazbe sasma istrošili. Nakon toga bi proučio cijelu glazbenu literaturu, a naročito našu pučku glazbu, a zatim bi se u domovinu vratio kao hrvatski glazbotvorac. Krežma je tvrdio da u sebi ćuti više tvorne sile za kompoziciju nego za virtuozno izvadjanje. Krežma je tada zamolio Kuhača da mu dade dvije tri pučke melodije, koje bi glazbeno obradio. Nakon što je Krežma za nekoliko dana vratio gotove brade, Kuhač nije bio s njima zadovoljan, jer nisu bile izradjene u narodnom duhu. Kasnije je Krežma pomoću Kuhaća dalje radio na izradjivanju narodnih kompozicija što mu je i uspjevalo, ali se je na žalost većina tih kompozicija u Frankfurtu i Berlinu izgubila.

Da Krežmu nije smrt tako rano otela Hrvatskom narodu, svakako bi on bio veliki stvaralac hrvatske narodne glazbe.

Kakav je Krežma bio doista po Bogu nadaren talenat i genij neka služi za primjer ovaj dogadjaj. Naš glazbotvorac Gjuro Eisenhuth napisao je operu »Svejslav ljuti«. Desetog ožujka 1878. davala se je ta opera prvi puta u našem Narodnom kazalištu. Krežma je prisustvovao premijeri. Kada ga je Eisenhuth drugi dan zapitao šta drži do ovog opernog djela, Krežma je na glasoviru gotovo trećinu opere reproducirao, a da prije premijere nije nikada od te opere niti što čuo, niti je vidio njenu partituru. Eisenhuth nije gotovo vjerovao da bi takovo pamćenje moglo egzistirati, koje bi tako brzo i tačno moglo upamtiti velik dio jedne opere. U mjesecu srpnju 1877. davao je Krežma koncerte po Sloveniji i to u Ljubljani, Lokavcu, na Bledu, Rogatcu i Indrihovu. U Indrihovu bili su na koncertu prisutni August Šenoa, Vakanović te još danas živuća naša umjetnica Ružička-Strozzi.

Zatim je pošao Krežma u Češku pa je dao koncerat u Pragu. Zaslugom tamošnjih glazbenih krugova medju kojima su bili Krejči prijatelj našeg pokojnog Lisinskoga, zatim Smetana i neki drugi, bili su Krežmini koncerti jako slabo posjećivani, i to za to što je Krežma bio djak bečke a ne praške škole. Ipak je prisutno općinstvo, slušajući Krežmu kao velikog umjetnika burno aplaudiralo. Praški glazbenici izjavili su da je to aplaudiranje rezultat reklame koju je Krežma tobože za sebe pravio. — Ovaj gest naše sjevero-slavenske braće nije bio opravdan, ali Krežma je prešao preko toga, jer si je bio svjestan umjetničke sposobnosti.

Praške novine isto su pisale o Krežminom koncertu u duhu praških glazbenika, pa su doduše priznali Krežmi, da je vituoz na guslama, ali da je pravio za sebe preveliku reklamu. Pisanje i vanredno povoljne kritike francuskih, talijanskih i njemačkih novina nisu Pražanima bile mjerodavne. Oni su tvrdili da je za prosudjivanje glazbene umjetnosti mjerodavan samo — Prag.

Iza toga putovanja povratio se je Krežma u domovinu, pa je počeo ovdje davati koncerte. Od početka rujna 1875. do početka rujna 1878. dao je preko 160 koncerata. Kolika je to marljivost i ustrajnost!

Nakon putovanja po Hrvatskoj pošao je u Dalmaciju. Kada je stupio u Zadru na tlo Dalmacije pozdravio ga je u ime tamošnjih Hrvata fra Ivan Despot sa oduševljenom pjesmom posvećenom »Hrvatskom Guslaru Franji Krežmi«.

Iz Zadra pošao je u Spljet, gdje je od Hrvaske čitaonice dobio počasnu

adresu. U Dubrovniku bude Krežma dočekan od tamošnje aristokracije medju kojima su se nalazili grofovi Tucići, grof Kaboga, conte Bunić, ruski konzul Jastrebov, Mato pl. Natalić, kavalir Stauber, Lujo pl. Bizar te ostali. Koncerat je sjajno uspio, a oduševljenje bilo je veliko. Predana mu je spomen-pjesma. Pojedina dubrovačka društva predala su mu lovor vijenče sa hrvatskim trobojkama. Zatim je pošao u Kotor. U Kotoru bude oduševljeno primljen, pa su ga tamošnje gospodje obasule cvijećem, koje nije raslo u vrtovima, jer tih tamo gotovo neima, već su ga nabrale u loncima, gdje su ga na kućnim prozorima gajile. Iz Kotora pošao je opet u Splet. U Spljetu bude u čast braće Krežma priredjena večera, gdje ih nazdravi narodni zasupnik i otačbenik dr. Gajo Bulat, kao predsjednik »Hrvatske čitaonice«. Iz Spljetu pošao je Krežma sa sesrtom Ankom u Šibenik pa u Skradin. Naravno svagdje oduševljenje, cvijeće, vijenci sa hrvatskim vrpcama i napisima. U Skradinu dobio je Krežma od oca iz Zagreba list, gdje ga pozivlje da dodje kući, jer ga dvorski pruski glazbeni ravnatelj Bilse pozivlje da preuzme mjesto »koncertmajstora« u njegovom orkestru sa godišnjom plaćom od 7000 maraka. To je bila presjajna plaća za ono doba. Otac mu preporuča da uzme to mjesto. Ravnatelj Bilse želi da ponudjeno mjesto nastupi u Berlinu već 1. srpnja 1879. Franjo je odgovorio ocu da će se glede ponudjenog mu mjesta odlučiti kada začuje mišljenje Zagrepčana, a u Zagreb nije mogao odmah doći jer je još morao dati koncert u Senju i Bakru. Bakarski list »Galeb« naročito ističe da su Franjo i Anka Krežma djeca oca Moravca, a majke Hrvatice, kćeri krajiškog časnika. Nadalje taj list donaša da Franjo Krežma nije indiferentan prama hrvatstvu i svome jeziku. Mora se uvažiti da su Krežma zajedno sa sestrom Ankom skoro cijeli svoj mladi život proveli u tudjini, dijelom u školama, a dijelom na koncertima, pa nije čudo da nisu bili možda najokretniji u hrvatskom jeziku. Pa i naš je slavni pjesnik Petar Preradović radi službenog vojničkog boravka u tudjini gotovo zaboravio hrvatski jezik. A ipak je Preradović postao kasnije najslavnijim hrvatskim pjesnikom. Krežma se nakon boravka po Dalmaciji, toj majci hrvaske kulture naročito trsi da što bolje vlada hrvatskim jezikom. On će u kolu Eisenhutha, Kuhača i Zajca visoko podići hrvatsku glazbenu umjetnost. Oni će sačinjavati pravo kolo glazbene umjetnosti.

Ovo razmatranje bakarskog lista »Galeba« iskreno je i opravdano te pobija tvrdnje nekih ljudi, koji su tvrdili da Krežma nije po osjećaju bio Hrvat, već da je bio neki kosmopolita, koji je letio po tudjini radi materijalne koristi. Svi dobro znamo, da su naši mnogi umjetnici bili upravo prisiljeni da u mladosti podju u tudjinu, jer smo mi Hrvati naročito u prijašnje doba bili preslabi, da našim umjetnicima damo sav onaj regres, koji je njima potreban. Jasno je da i Krežma nije drukčije mogao ako je htio da u domaćim sitnim i siromašnim prilikama sasma ne zahiri pa da ne svrši kao kakav uredski pisar, po primjeru nezaboravnog Lisinskia.

Usuprot svojoj mladosti napisao je Krežma 60 raznih kompozicija, a mnoge stvari nisu ni poznate pa se misli da je broj kompozicija narasao do 100. Ima tu instrumentalnih, vokalnih te raznih koncertnih komada. — To je bio rad Krežme kada mu još nije bilo 17 godina. Izim toga dao je oko 200 javnih koncerta. Svakako velik i bezprimjeran napor za mladića, koji je jedva prekoračio dječačku dobu. U kompozicijama bio je liričar, jer mu je žiot bio tegotan usuprot doživjele slave, a ova se crta izražavala u njegovim radovima. Kada je koncertirao po Hrvatskoj običavao je često dodavati poznatu ličku pjesmicu: »Miruj, miruj

srce moje«, koja je jednostavno stvarca njegovom izvedbom razdragala općinstvo do suza.

Krežma se odluči da primi Bilseovu ponudu, stupi u njegov orkestar u Berlinu kao prvi »Koncertmeister« uz mjesečnu plaću od 600 maraka, što je onda bilo jednako kao 700 kruna. Po tom namještenju vidi se kako je Krežma u tudjini bio cijenjen. Ovaj Bilseov orkestar bio je doduše privatna institucija, ali je uživao subvenciju Njemačkog carskog dvora. U početku su se članovi tog orkestra njih 70 uzrujali da im tako mlad čovjek, a k tome još Hrvat, sin malene domovine, bude na čelu. Ta bilo je tu Nijemaca, Talijana, Francuza, pa i Čeha. Svakako je Krežma morao da izdrži oštru borbu. Ali on ostade pobjednikom. Članovi orkestra brzo su uvidjeli kakove umjetničke kvalitete je Krežma. Najteže violinske partije odgudio je Krežma prima vista. Brzi pregled partitura kao i temeljito shvaćanje kompozicija diglo je ugled Krežmi kod članova orkestra, pa je već time bio zajamčen uspjeh pred javnošću.

Emil Hartman danski dvorski organista u Kodanju došao je god. 1880. u Berlin pa je čuo Krežmu guslati. Tom prilikom ga zamoli da bi njegov (Krežmin) orkestar izvadjao veliku simfoniju za violinu i orkestar, koji je Hartman komponirao. Kada su partituru skupa pregledali Krežma je predložio neke ispravke na koje je Hartman pristao. Hartman je odlučio da otputuje iz Berlina i da se nakon 12 dana vrati, a do toga bi orkestar uvježbao navedenu simfoniju. Krežma izjavi da njegovom orkestru ne treba za uvježbavanje dvanaest već su dosta tri dana, pa zamoli Hartmana da ostane u Berlinu. U roku od tri dana uvježbao je Krežma orkestar a partiju violin-sola naučio je Krežma već nakon prvog pokusa na pamet.

Hartman izjavi da tako genijalnog guslača i dirigenta nije čuo ni vidio. Odlučio je čim se vrati u Dansku da će svog kralja izvjestiti o Krežminom umjeću.

Nakon silnih uspjeha Krežminih u orkestru Bilsea, odluči ovaj da u skoro predade Krežmi cijeli orkestar, a on da se povuče u mir. Kolika čast za Krežmu kada se uvaži da je Bilseov orkestar bio tada u Europi glasovit, a u Njemačkoj prvi. Bilse je već prije sa orkestrom proputovao cijelu Europu, bio je posjednik odlikovanja svih tadanjih vladara i taj čovjek počastio je Krežmu sa najvećim povjerenjem da ga učini svojim nasljednikom.

U Berlinu stanovao je Krežma kod obitelji jednog višeg ministarskog činovnika, koja ga je volila kao svog sina, pa ga je smatrala članom svoje obitelji. Tu se Franjo upozna sa raznim uglednim obiteljima. Osobito je bio pažen u kući jedne vlastelinke, koja je imala dvije kćeri od kojih se jedna zvala Ella. Ta divna djevojka zaljubi se u Franju, pa je o toj ljubavi često dopisivala sa Krežminom sestrom Ankom. U tim pismima spominje Ella, kako se Franjo pred njom uvijek sjeća nostalgijom svog Zagreba i domovine Hrvatske. Elli na uspomenu iskomponirao je pjesmu u hrvatskoj melodiji koja je počela sa riječima: »S Bogom, s Bogom voz ljubezna«.

Polovicom travnja 1881. započela je turneja Bilseovog orkestra kroz Njemačku. U Leipzigu započela je turneja. Naravno sve novine Leipziga veličale su uspjeh orkestra, a naročito koncertmeistera Krežme. Svaki koncerat bio je odlično posjećen, dvorana bila je premala za navalu općinstva, pa su ljudi stajali u hodnicima, verandama i garderobama samo da čuju Krežmine solo partije.

Pravi cilj turneje bio je Frankfurt na Majni; 20. svibnja 1881. bio je prvi koncerat, koji je bio više nego uspjeh. Koncerat obdržavao se je u dvorani

izložbene zgrade, koja je bila uvijek puna općinstva. Kako je priredba u Frankfurtu bila predvidjena na 2 mjeseca, to je došao i dan 6. lipnja. Dan kišovit i hladan. Vjetar je duvao pa su članovi orkestra upravo od zime drhtali. Čim je koncerat toga dana svršio Krežma se žurio kući i potužio se da ga u desnom uhu trga. Dao je naložiti peć i legao u krevet. U noći se je bolest uha pogoršala. Drugi dan u jutro pozove liječnika, a ovaj mu reče da je to obična prehlada njegovog osjetljivog uha. Medjutim bol je bivala sve jača. Preko dana posjećivali su Krežmu prijatelji a medju njima i jedan odličan ruski aristokrata. koji je Franju tješio i veselio se kad ozdravi da će mu nešta hrvatskog odsvirati jer se je sjetio kako je Franjo na koncertu u Dubrovniku hrvatskim pjesmama ljude očarao. Krežma mu na to odvrati da će mu odmah otsvirati svoju najnoviju hrvatsku kompoziciju. Rus ga je odgovarao da sa guslanjem ne uzrujava svoje bolesno uho. Ali se Franjo nije dao odgovoriti već zamoli prisutnog prijatelja Sch. da ga prati na glasoviru. Rus videći da će Franjo doista svirati htio je otići da tako odvrati Franju od guslanja, ali mu je Franjo primjetio, da bi to bio prvi slučaj da netko od njegovog sviranja bježi. Kada je Krežma svršio, Rus je oduševljen izjavio, da nije mislio da su Hrvati znali tako vjerno sačuvati tradiciju stare ruske glazbe. To guslanje hrvatskih motiva pred Rusom bili su zadnji zvuci koje je Franjo Krežma na guslama izveo. Poslije toga nije nikada više gusle u ruke uzeo.

Drugi dan, 9. lipnja, dodje Bilse k Franji u nadi da je bolest krenula na bolje. Nu kako nije bilo bolje, požuri se Bilse po liječnika. Liječnik izjavi da se je u uhu stvorio čir, koji bi valjalo razrezati. Franjo se te operacije preplaši bojeći se da tim možda ne izgubi svoj dobar sluh. Krežminim roditeljima bila je već javljena bolest Franjina, pa su roditelji odlučili da se odmah sasma u Berlin presele, za koje preseljenje su se već prije odlučili, ali se je radi bolesti Franjinog oca odgodilo do 1. srpnja. Medjutim za utjehu stigne roditeljima od Franje ovaj list: »Bockenheim kod Frankfurta, dne 10. lipnja 1881. Dragi oče! Cijela stvar sa doktorom nije bila tako opasna, kako sam mislio. Liječnik me je uvjerio, ili bolje rekući, on se nada, da ću se riješiti boli i bez najmanje operacije. Pa eto, sada sam držao pobjedu! Samo da je opet vrijeme nešto bolje, sad smo u lipnju, ja kurim peć i nosim zimski kaput, i to već počam od Duhova. — Sada se ne trebate više za me brinuti. Cjelivam sve Vas. Franjo.*)

Na 11. lipnja stanje bolesti se pogorša. Liječnički savjet zaključi da se operacija svakako ima izvršiti, te Franjo bude prenesen u ženski samostan »Diakomisa«. Operacija bude prekasno poduzeta. Čir u uhu sam je pukao, pa je gnoj iscurio u mozak, uslijed čega je nastala upala mozga. Na 13. pao je u agoniju i nije više došao k svijesti. Zadnje navedeno pismo Franjino došlo je u Zagreb 12. lipnja. Već 14. stiže roditeljima brzojav neka netko odmah dodje u Frankfurt, jer je stanje Franjino opasno. Otac se odveze brzovlakom i prispije 16. lipnja u Frankfurt. Na kolodvoru dočekali su ga Bilse sa obitelju i gospodjica Ella. Otac je iz lica prisutnih vidio da se je moralo nešto strašno dogoditi, pa je tražio jasan odgovor. Odgovor je bio: »Jučer na 15 u 10 sati na večer Franjo je izdahnuo«.

Otac podje u bolnicu gdje nadje sina još na bolničkom krevetu, jer ga sestre opatice nisu htjele micati dok netko od rodbine ne dodje. Otac pade

*) Ovo zadnje originalno Krežmino pismo nalazi se danas u posjedu njegove nećakinje gospodje Franjice Katušić u Zagrebu.

na koljena, poljubi sina i oprosti se od njega za uvijek. Kući pošalje brzojav o teškom gubitku. Još isti dan dade otac u Frankfurtu tiskati osmrtnice, koje pošalje i u Zagreb. Osmrtnica je glasila:

»Nedokučiva volja Božja pozvala je moga, u svom djelovanju i životu cvatućeg i ljubljenog sina Franju Krežmu, koncertmajstora Glazbenog zbora kr. dvorskog upravitelja glazbe B. Bilsea iz Berlina, poslije kratkog bolovanja dne 15. lipnja 1881. u Frankfurtu na Majni, u bolji svijet. Moguće je, da je sažaljenja vrijedan ovaj gubitak u umjetničkim krugovima — ja izgubih u njem najboljega, najplemenitijega i najzahvalnijega sina. Duboko ucviljeni Otac. U Frankfutrtu na Majni i u Zagrebu dne 16. lipnja 1881.«

Čim se je u Zagrebu saznalo za smrt Franje Krežma, pohitali su predstavnici raznih društava i ine ličnosi da obitelji iskažu žaljenje.

Medjutim otac javlja u pismu iz Frankfurta zadnje časove Franjine. Izrazuje želju da bi rado tijelo Franjino prenesao u Zagreb, ali bi to stajalo 1000 forinti, a to on ne može. Nada se da će zemljaci to kasnije učiniti.

Pogreb bude u Frankfurtu obavljen 19. lipnja 1881. Lijes je bio prekriven vijencima. Svaki član orkestra dao je svoj vijenac, a izim toga dali su vijence i ostali prijatelji i štovatelji Franjini iz Frankfurta, Berlina, Leipziga itd. Sprovod je pratio kor od 12 pozaunista iz Bilsenova orkestra, općinstva bilo je toliko kao da su sahranjivali najvećem umjetnika Njemačke. Nad grobom govorio je član orkestra Otto Schneider. U svom je divnom drugarskom govoru istaknuo koliki je gubitak nastao za glazbenu umjetnost sa smrću Franje Krežma koji je već toliko u svjetskoj glazbenoj umjetnosti značio, a bio je tekar na početku svog umjetničkog puta. Završio je sa stihovima:

»Sretan si Ti, jer si svoje svršio
Nemile već sudbine ne ćeš kušat zlobi;
Nama sprema narav stan svoj sred krila,
Kada žića stignemo kraj,
Ona domovina nam je mila,
Ona je sreći pravi raj.
Smrt je samo ljudske riječi znamen,
Smrti nema ni tu ni tam:
To je vječni Amen.

Spavaj slatko mili Franjo! Sveopća ti majko Zemljo primi ga na počinak! Sveopća majko primi svoga sinka!«

O nenadanoj i preranoj smrti Franje Krežme pisahu novine njemačke, francuske i talijanske. Svi se još jednom sjećaju koncerata gdje je njegova umjetnost velebno manifestirala. Svi se pitaju zašto je sudbina morala tako veliku budućnost uništiti.

Kada je strani svijet doznao za smrt Krežminu počelo je obitelji stizati množina sažalnica iz svih gradova Francuske, Italije, Njemačke, Češke, gdje god je Krežma nastupio.

Nakon smrti Krežmine bilo je u publici upravo tronutog sjećanja kada su se na pojedinim koncertima izvadjale točke gdje je Franjo solo-partije izvadjao. Hladni Nijemci nisu tronuti bez dubokih razloga, ali gubitka Krežminog ne mogoše dugo zaboraviti. Njegov grob u Frankfurtu nije bio zanemaren, kao što mu je danas grob u Zagrebu. Prijatelji i pojedine obitelji sve do prenosa u Zagreb uzdržavali su grob, te ga urešivali sa cvijećem i zelenilom

*

Ono što se je očekivalo, to se i dogodilo: da hrvatski rodoljubi, naročito Zagrepčani, ne zanemariše svog sina u tudjini.

U mjesecu ožujku 1882. sastane se u Zagrebu Gradjanski odbor koji rukovodiše kao predsjednik dvorski savjetnik Fran Žigrović Pretočki, te članovi Gjuro Eisenhuth, profesor na Glazbenom zavodu, Franjo Ž. Kuhač, profesor i glazbeni literat, Hinko Javand, trgovac, koji je bio i blagajnik odbora, Milan Krešić, predsjednik Hrvatskog pjevačkog društva »Kola« te Ivan pl. Zajc, ravnatelj Glazbenog zavoda te Hrvatske narodne opere. Ovaj odbor dade proglas na sve štovatelje i poznavaoce nezaboravnog hrvatskog umjetnika, u kojem apeliraju na javnost da se doprinesu ma i najmanji iznosi, kako bi se omogućilo da se ostanci velikog hrvatskog umjetnika Franje Krežma iz tudjine prenesu na hrvatsku rodjenu grudu. Sabiranje trajalo je do god. 1884. Kada je sabrana dostatna svota moglo se je pristupiti prenosu smrtnih ostataka Franje Krežme.

U drugoj polovici mjeseca listopada 1884. bude K. Mihajlović kao opunomoćenik gradjanskog odbora poslan u Frankfurt na Majni da tamo preuzme smrtne ostatke Franje Krežme. Na 25. listopada iskopan je na frankfurtskom groblju Krežmin lijes, a smrtni ostatci budu položeni u crni limeni lijes. Na 1. studenoga (u subotu) u jutro stigao je lijes u Zagreb, pa bude od 9 sati u jutro za općinstvo izložen u crkvici Milosrdne braće na Jelačićevom trgu. Spomenuti gradjanski odbor izdao je žalobnu objavu o prenosu tijela na Mirogoj. Istog dana u 3 sata poslije podne započeo je sprvod na Mirgoj. Pogreb bio je veličanstven. Sudjelovala je mladež svih zagrebačkih društava. U samom sprovodu sudjelovalo je do 15.000 duša. Sprovod je bio tako velik da je križ na početku povorke bio kod crkve Sv. Ivana u Novoj Vesi, a kola sa lijesom tekar su se makla od crkve Milosrdne braće. Hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« pjevalo je na više mjesta tužaljke. Zvona svih zagrebačkih crkava pa i veliko zvono katedrale odavala su počast velikom pokojniku. Pred mrtvačkim kolima nosilo je 18 nosača vijence koje su položila zagrebačka i vanjska društva, te mnogi odlični privatnici. Vjerski obred izvršavao je župnik Sv. Marka opat Stjepan Pogledić sa dva svećenika. Uz kola išla je mladež u bjelini. Na gradskim ulicama gorile su plinske svjetiljke. Na Mirogoju je nad otvorenim grobom držao oprosni govor mladi beletrista J. Milaković. Godine 1893. dalo je Hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« na grobu Franje Krežma postaviti željezni spomenik, koji je prije na Rokovom groblju pokrivao ostatke Vatroslava Lisinskoga, koji su preneseni u arkadu. Na tom spomeniku stoji ovaj napis: »Krežmi Franji, hrvatskom guslaču umjetniku »Kolo«. U Zagrebu 1893.«

Taj grob, u kom leže kosti našeg mladog sina, ali ipak najvećeg genija na umjetničkom polju, što ga rodi Hrvatska zemlja, danas je zapušten i posve zaboravljen i da nema na njem crnog markantnog spomenika, kojeg mu ustupi utemeljitelj hrvatske opere, patnik i kancelarijski pisar Vatroslov Lisinski, nitko ne bi znao gdje leži onaj sa kojim bi se drugi i najveći narodi ponosili. Eto i ljetos, na dan Svih Svetih, svi su grobovi okićeni, a na Krežminom grobu raste trnje kao simbol njegovog mladog ali trnovitog života. Na svakom grobu gori ma i jedna svijećica. Na grobu Franje Krežma nema svijećice, ali ta nije ni potrebna, jer on je svjetlost naše glazbene umjetnosti, koja nikada ne utrnjuje! Ipak se je naše zagrebačko društvo »Hrvatska Žena« sjetilo da postoji grob Franje Krežma, pa mu je na grob položilo vijenac sa bijelom vrpcom!

*

Vjerna pratilica na glasoviru prigodom svih umjetničkih nastupa Franje Krežme bila je njegova starija sestra Anka. Ona ga je najbolje razumjela, pa je svakako činjenica, da je Anka mnogo doprinjela uspjesima i svjetskoj slavi Franjinoj.

Anka Krežma rodila se je god. 1860. u Osijeku. Naveli smo da je prve glasovirske studije svršila u Osijeku. Zatim je kao i brat Franjo nastavila nauke u Zagrebu, a poslije podje u Beč, gdje je na tamošnjem konservatoriju glasovirske studije odlično dovršila. Tom zgodom bude nagradjena sa diplomom i zlatnom kolajnom. Sa bratom prošla je sve velike gradove zapadne Europe, a nakon njegovog nastupa u Bilseov orkestar god. 1879. ostala je Anka stalno u Zagrebu, gdje se je bavila podučavanjem u glasoviru. Često je nastupala na koncertima. Poslije 25. studenoga 1892. nije više u javnim nastupima sudjelovala. Prigodom reorganizacije Hrvatskog glazbenog zavoda g. 1891. imenovana je Anka Krežma prvom učiteljicom glasovira, a kasnije dobije naslov profesorice. Kroz 23 godine služila je ona vjerno umjetnosti na tom zavodu. Preko 100 učenica i učenika povela je Anka Krežma u kolo glasovirske umjetnosti. Njene učenice bile su kasnije priznate umjetnice: Antonija Geiger i Gizela Beck, te zagrepčanin i priznati glasovirski virtuoz Milan Spitzer, koji je davao koncerte po Americi. Za priznati umjetnički rad izabralo ju je Hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« svojim začasnim članom. Udala se je za uglednog zagrebačkog gradjanina i posjednika Dragutina Barbota.

Umrla je u obiteljskoj kući u Novoj Vesi br. 47 dana 15. lipnja 1914. Sudbina je htjela da je umrla istog dana i mjeseca, te od iste bolesti (upala moždjana), kao njen nezaboravni brat Franjo. Pokopana je 18. lipnja 1914. Velika množina vijenaca i cvijeća, te prisutnog općinstva bili su najbolji dokazi njene opće obljubljenosti u Zagrebu. Crkveni obred obavio je kanonik Antun Starec uz asistenciju prebendara Rukavine i Hajdukovića. Prisustvovalo je »Kolo«. Dirljivo oproštajno slovo izrekao je dr. Bogoljub Krnic.

Suprug Anke Barbot, Dragutin, umro je god. 1916.

*

Mi apeliramo na naše gradsko poglavarstvo, da u proljeće nekako, makar i skromno, uredi vječno počivalište Franje Krežma. U tudjini kitili su mu grob, a u domovini resi mu grob trnje i korov. Zar su ga zato naši stari amo prenijeli? Nadamo se da ova naša skromna, ali opravdana želja neće ostati neuvažena!

Tim u vezi bilo bi svakako uputno, da Gradsko vijeće u jednoj od narednih sjednica jednu od ulica grada Zagreba imenuje imenom Krežma Franje, da se tako i vidnim načinom oduži svijetloj uspomeni ovog vrlog sina naše domovine.

Stara katedrala u Zagrebu

Arhitektonska struktura pročelja.

Staro pročelje zamišljeno je iskonski s dva tornja i s jednim vratima izmedju njih. Kako je izgradnja uslijedila u periodu visoke gotike, i oni su projecirani i izvodjeni u ovome gotskome stilu. Ali od ova dva tornja nije nijedan premašio visine krova na pročelju. Prema mjerenju, koje se sačuvalo od arh. Bollèa, prvi sprat dosegao je visinu od 13 m. 87 cm., dok je drugi mjerio samo 8 m. 21 cm., ili zajedno obadva kata tornjeva mjerili su 22 m. 14 cm.; dakle, baš koliko i samo pročelje, koje je tada takodjer bilo izvedeno. Kod restauracije Bollè je zatekao romanski portal, a dao ga je načiniti, po uzoru opatijske crkve u St. Jàku u Ugarskoj, biskup Benedikt Vinković u polovici XVII stoljeća. Dogotovio ga kanonik Vukoslavić u stilu baroka. Ta okolnost zavela je biskupa Štrosmajera, Karla Weissa i Ivana Kukuljevića na pomisao, da je i Vinkovićev portal izgradjen na temeljima prvotnog starog »romanskog« portala. Medjutim, kad je Bollè maknuo stari romanski portal, naišao je na dobro još sačuvane tragove prvotnog gotskog portala (slika 1.). Od visoke podnice pa do korniža mjerio je 2 m. 44 cm. Sam korniž iznosio je 21 cm. Iznad ovog izdizao se timpanon, koji je završavao u šiljastom gotskome luku. Kako vidimo na snimci stare katedrale iz 1529.,[11] taj portal imao je takodjer zabat i istaknuti trijemski ulaz.

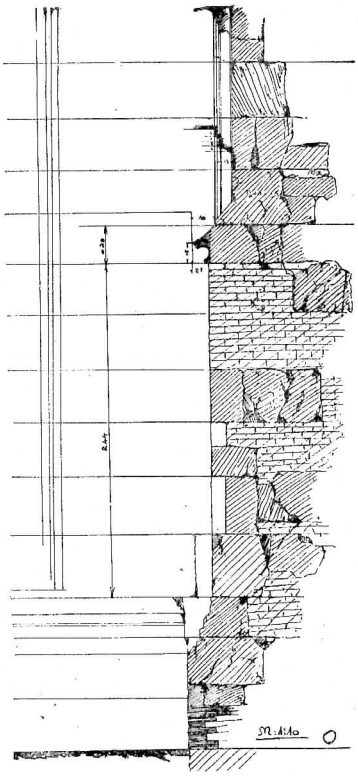

Sl. 1. Prvotni gotski portal stare katedrale

Iznad portala nalazio se, prema ovoj snimci, »rozeton« (prozorni točak, prozorna ruža). Za Turnove provale 1529., oštećena je bila crkva na pročelju i u tornjevima. Na akvarelskom snimku Bollè-Nordi iz 1879. go-

[11] Vidi »Zagreb« str. 299.

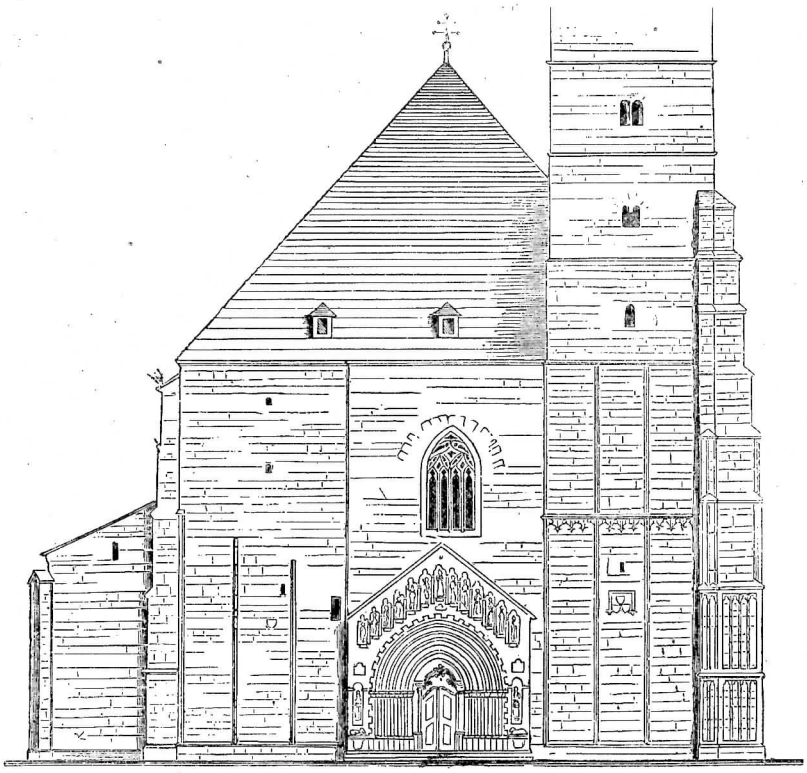

Sl. 2. Pročelje stare katedrale

dine (sl. 2), jasno se još zapaža trag popravaka tih šteta. God. 1880. bio je nad romanskim portalom jedan kasnogotski prozor, kojeg Weiss[12] krsti, ne bez podloge, baroknim. Mrežište mu je ispunjeno s motivom ribljeg mjehura. Taj prozor sačuvao je iznad svog gornjega ruba jedan dio starog »rozetona« kao rasteretni luk. Ako se u središte tog ostatka metne šestilo, može se još uvijek da upiše stari rozeton. No ovaj kasnogotski prozor nije još uvijek onaj, koji je zamijenio taj »rozeton«. Kad se 29. maja 1901. probijao zid za novi Bollèov rozeton, iznad luka glavnog portala pronadjen je ostatak jednog još starijeg prozora (sl. 3). Nadprozorna profilacija ukusna je i otmena. Podsjeća na kasnu gotiku. Visina prozora iznosila je oko 133 cm., dok je širina bila 136 cm. Dubina samo 60 cm. Taj stari prozor nadjen je u visini od 10 m. iznad crkvenog tla, a 4 i pol metra lijevo od središta današnjeg rozetona, kojeg je načinio Bollè. Kasnogotski prozor, koji je dočekao Bollèa na crkvi, nije sjedio

[12] Weiss: Der Dom zu Agram.

sasma u središtu portalske osi. Bio je pomaknut nešto na desno. Rub mu je od sjevernog tornja udaljen oko 3 m. 27 cm. Sam prozor imao je visinu od 3 m. 23 cm., dok je luk mjerio još 2 m. 64 cm. Raspon rasteretnog luka nad njim dosegnuo je u promjeru 6 m. 06 cm.

Na svakoj strani pročelja stajao je po jedan zvonik (sl. 6). Zidani su masivno iz tesana kamena. Između dva zvonika nalazio se prostor, nad kojim je, kasnije, načinjen kor. Taj prostor, sa skoro kvadratnom travejom, nadsvođen je unakrsnim svodom.

Južni toranj imao je, u najstarije nama poznato još doba, tri sprata, a podupirao ga je jedan jaki potporni pil (sl. 4) na sedam etaža. Svaki sprat odijeljen je od predjašnjega jednim kornižem. Isto tako odijeljen je i svaki kat tornja. Korniž I sprata dijele lizene u jednoj simetričkoj figuraciji. Taj korniž urešen je frizom (nakićem) (sl. 5), koji je sastavljen iz gotskih trihora, na čijim koljenima postavljeni su kao ornamenat stilizovani ljiljani. Na južnom tornju u tom ornamentu izmijenjuju se ljiljani sa stilizovanim janjećim glavama.

Tornjevi imaju u svojoj osnovi oblik kvadrata i providjeni su snažnim otpornim zidovima. Načinjeni su iz klesanih kamenih blokova, na kojima su radili, kako to svjedoče kamenoklesarski znakovi, majstori stručnjaci. Iznutra su tornjevi razdijeljeni u komorice, koje su međusobno vezane sa stepenicama. Iz komorica gledaju okna, koja se prema vani suzuju. Vanredno su lijepe profilacije prozora sjevernog tornja, koje ukazuju na dotjeran ukus i finu intuiciju majstora, koji su ih izvodili. U tornju su vretenaste stepenice. Jedanaesta stepenica od početka vretenastih stuba smatra se u ovom brojanju kao prva. Od nje 22 stepenice pripadaju još starom sistemu blokovnih stubišta (Quadertreppe), a 23. i dalnje novom sistemu okruglih stepenica. Sudeći po profilaciji prozornih okvira i samom sistemu, po kojemu su radnje izvođene, čitav rad pripada tzv. klasičnom stilu visoke gotike.

Lizene i friz sačuvali su se najbolje na stijenama južnog tornja. Ali nema sumnje, da je isto takov ljiljanski friz bio, s istom ornamentalnom raspodjelom tornja i na sjevernoj strani crkve. Bar tako vidimo po sačuvanim lizenama prve etaže. Ali zub vremena, a najviše Turnova navala i ostale nesreće, grom i požari, učinili su svoje. Poslije svake elementarne nesreće samo se krparilo, ali se nije više vraćalo staro izvorno.

Na uglu južnog broda sačuvao se sve do restauracije golemi i umjetnički, ukusno izrađeni potpornjak. Izdizao se na 7 spratova. Presizao je daleko preko krova (za pune dvije i pol etaže preko korniža iskonskog tornja). Kako su svi potpornjaci stare katedrale išli samo do potkrovnog vijenca, to je jasno, da ni ovaj nije, u svome nastajanju, mogao da premaši visinu objekta, kojeg je trebao da podupire. Dakle je ovakov nastao ka-

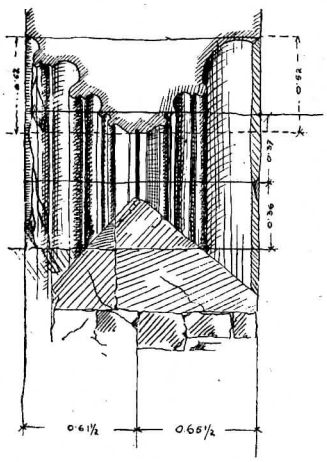

Sl. 3. Stari gotski prozor kojega su našli iza kasnogotskog, kad su probijali zid za novi rozeton

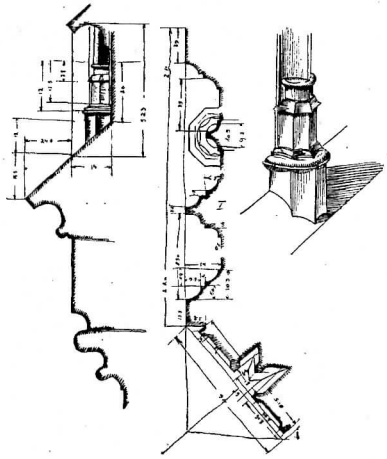

Sl. 4. Korniž i detalji velikog južnog potpornjaka

snije. Po nacrtu iz 1529. godine uistinu dosiže potporanj, jednak onome na sjevernoj strani crkve, samo do krova, a krunio ga je mali krović (tabernakul). Ni jedan ni drugi toranj nema u to vrijeme potpornjaka na uglu i sa zapadne strane pročelja. Kod restauracije izveden je i tu. Ali ovdje je bio toranj za 4 sprata viši no u svome izvornome izdanju, a na njemu još i kupola sa završnim tornjićem s cinkušem. Tu dogradnju izveo je graditelj Albertal (od 1634. do 1644.), na temelju ugovora s biskupom Benediktom Vinkovićem. Kako vidimo na slici sjeverne strane crkve, taj potpornjak je jednostavan, i poput svih potpornjaka uzdužne crkve urešen visokogotskim fijalama, s jakim, ali uskim orijašem (der Riese), i finim trupom (das Leib). Nije bilo razloga da i južni potpornjak, na istom mjestu, i sa istom službom, bude drugačije izveden. Tim više, što su i ostali potpornjaci na toj strani izrađeni u istome stilu i s istim ornamentalnim ukrasom (fijale).

Kad je Albertal podizao zidani toranj, poslije katastrofe od 1624. godine, koja je uništila drveni toranj, on ga je imao, po ugovoru, podignuti na 14 hvati. Ali tih 14 hvati treba uzeti kao nadogradnju iznad trećeg sprata južnog tornja, na kojem je, kao na postamentu, počivao izgorjeli drveni toranj. Tako je visina čitavog tornja dosizala kojih 64 m. Po ugovoru morao je svoju novogradnju vidno istaknuti od stare na taj način, što će ispod nje načiniti jaki korniž. No mi vidimo i inače, da ta novogradnja počinje iznad treće etaže tornja. Na slici Nordi-Bollè-ovoj prozor trećeg toranjskog sprata još je kasnogotski. Prozori na katovima iznad ovoga već su barokni. Pa i taj prozor trećeg sprata stilski se vidno

razlikuje od ostalih prozora prvog i drugog kata. To je građevina 16. stoljeća, djelo razbarušenog i proizvoljnog kasnogotskog stila, dekadanse.

Za ovaj porast pritiska trebalo se pobrinuti i za jači otpornjak, no što je bio dotadašnji stari. Trebalo ga je produžiti, a u samome trupu i pojačati. Ističe se, da ovaj otpornjak nema fijala, dok ih svi ostali stari imaju. Sačuvao se i na postraničnom ugaonom potpornom pilu sjevernog tornja. Dakle je neko morao, u vremenu, da ga skine. To je moglo biti samo za pojačavanja Albertalova. Tom prilikom načinjene su i one »panele« na prva tri sloja južnog otpornjaka, dok su na četvrtom sloju načinjena samo djelomično nagoviještavanja. Raspodjela zidnih ploha u formi plastično udubljena paralelograma nije gotska. To je barokno shvaćanje. I same trifore »panela« s njihovim mrežištima nisu više u čistom gotskome žargonu. Osjeća se provirivanje klasički uglačanog novog stila. Ipak forma je nametnuta u gotskom »stezniku«. Ni samo postolje podloge nije više čisto gotsko. I na njemu izbijaju barokni porivi. I stupovi i stupići koji dijele polja panela, u pojedinim okvirima stepenskih slojeva, izvedeni su s baroknim aksanima. I čim na više, tim izrazitije. U trećem spratu već su istaknuti i zabatni uglovi.

Na sjevernom tornju manjkao je ugaoni otporni pil sa strane pročelja. Umjesto njega skrajnja je lezena pročeljnog ornamenta, u visini prvog sprata, naglo, u pravom kutu, zavinuta prema uglu tornja, na kome se vertikalno uspinje sve do podkrovnoga vijenca. A to je kasnogotsko shvaćanje.

Ne smijemo zaboraviti, da se ispod prvog prozora južnog tornja našao grb biskupa Eberharda (1317. do 1419.), koji se smatra, iza Timoteja, najintenzivnijim graditeljem Zagrebačke Stolne Crkve. Taj grb bio bi okrunjeni heraldički lav, koji gleda na desno. Susrećemo ga uokvirena i neuokvirena, što, po mome mišljenju, samo po sebi ne bi unosilo nikakove heraldičke razlike. Mi ga nalazimo, po opisu Ivana Kukuljevića Sakcinskoga i Ivše Tkalčića, sedamputa na otpornjacima sjeverne lađe, na prvom, drugom, trećem otpornjaku južne uzdužne lađe (ovdje bez okvira), a u unutrašnjosti uzdužne crkve na svima stubovima, na kojima su bili baldahini (na 2, 3, 4, 5 i 6 pilu).

Nalaz njegova grba na južnome tornju, pošto ga nema i na sjevernome, možemo protumačiti samo tako, da je ili od toga prozora pa na više on izgradio taj toranj, ili je opravio one štete, koje su bile načinjene Gričkom provalom 1396. godine.

Stilski, iako obadvije pripadaju visokogotskoj školi, uzdužna crkva dijeli se na dvije skupine: stariju sjevernu, kojoj pripada i srednji brod, i nešto kasniju — južnu lađu. Opstojanje njegovih grbova na svima otpornjacima sjevernog broda uzdužne crkve, pa na stubovima srednjeg broda,

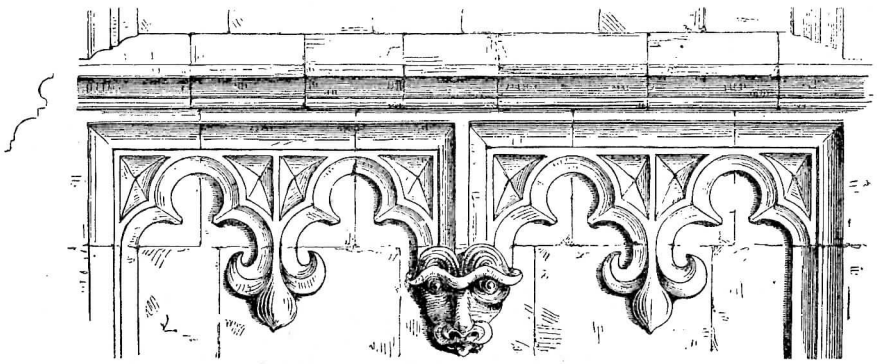

Sl. 5. Friz na južnome tornju

jasno nam svjedoči, da su oni plod troškova, truda i nastojanja biskupa Eberharda. Radio je i na južnoj stijeni uzdužne crkve, jer na tri otpornjaka nalazimo još njegove grbove. Tek na prvome, pored njegova grba, smješteno je pod lavom i jedno dvostruko krilo.

Rad Eberhardov nastavio je njegov nasljednik Ivan Alben, koji Eberharda naziva bratom. No neće biti rođeni brat. Možda brat po tazbini ili srodstvu drugog koljena, jer istodobno svog rođenog brata Rudolfa, koji je posjedovao Medvedgrad, izričito zove »frater meus carnalis« (»moj brat po puti«). Ivan Alben biskupovao je od 1420. do 1433. (s prekidom). Nastavio je da gradi s novcem, koji je oporučno ostavio biskup Eberhard. Njegov je grb: crveni štit s ukošenom bijelom prugom na njemu. Već po razlici grba vidimo, da, barem u prvom koljenu, nisu bili braća, jer su im grbovi pripadali raznim rodovima. Taj grb susrećemo na stijeni južnog tornja, na zidu kapele sv. Marije, u svetištu, na petom otpornjaku južne uzdužne lađe, i na stijeni pred njim. Tako ujedno dobivamo i okvir njegova rada. Njegov je i zid između petog i šestog otpornjaka.

Kad je Ivan Alben umro, ostavio je podignute sve stijene i čitavo pročelje, osim tornjeva. U svojoj oporuci odredio je legat od 15.000 forinti za dalnje ukrašivanje crkve, i još k tome polovicu te svote (7.000 forinti), koju mu je dugovao Žigmont.[13] Kralj Žigmont naređuje biskupovom bratu, vjerojatno i univerzalnom baštiniku, Rudolfu Albenu, vlasniku Medvedgrada, da odmah ispuni ovu oporuku.

Uzdužna crkva bila je dvoranska (Hallenkirche) u kojoj su, približno, sva tri broda bila jednako visoka. Oznaka visoke gotike (Timotejev blok

[13] Tkalčić ibidem. Marcelović: Regesta u nadbiskupskoj biblioteci.

[14] Acta capit. ant. fasc, 101. nr. 25.

izveden je u stilu bazilikalnom, uobičajena forma rane gotike, srodna romanskom shvaćanju).

Uzdužna crkva imade pet svodnih polja (traveja). Peta je ona među tornjevima i približuje se oblikom kvadratu. Ostali su paralelogrami. U duhu visoke gotike razmjere dužina i širina sprovedene su strogo po načelima onodobnog gotskog stila: udaljenost pila od pila uzduž srednje lađe odgovara točno polovini širine srednje ladje. Omjer širine sporednih brodova spram srednjeg broda iznosi točno dvije trećine njegove širine. Time se svodna polja sporednih lađa primiču više obliku kvadrata, dok traveja srednjeg broda čini savršeni paralelogram.

Iza Albena nastaju u biskupiji nove smutnje. Crkva imade čak i dva biskupa, koji ne biraju ni najgorih sredstava, da unidju u posjed prihoda biskupije, ili da se održe na položaju. Dabome, da u takovim prilikama nije napredovala ni izgradnja, niti je bilo omogućeno okončanje crkve. Istom je Osvald Tuz (1466—1499) pregnuo punom parom, da je konačno dovrši. Taj se biskup može smatrati trećim i posljednjim velikim mecenom ove crkve.

Po svjedočanstvu Farlattijevom, podignuo je stijene sve do pročelja; počeo je podizati svodne lukove, i graditi i sam svod. Mi nalazimo njegov grb (dvije koso s desna na lijevo prevučene prečnice, a medju njima zvijezda) na brojnim mjestima crkve, pa čak i u Timotejevom sklopu. Znak, da je i onđe izvršio opravke i sproveo obnove. Za njegova biskupovanja, ili pred njim, napali su katedralu, oštetili je i oplijenili grofovi Celjski.

Godine 1491. natkrio je tesar Blaž iz Vrbovca s daskama koje je poklonio vojvoda Ivaniš Korvin svetište, obadvije apside i sakristiju za 45 for, 2 slanine ili 2 for, i 40 kabli mošta po ugovoru od 24 augusta 1492., a ostalu crkvu za 90 for. 100 kabli mošta, 2 slanine i 10 užirenih svinja.[15] Osvald je ukrasio i unutrašnjost crkve kolumama, a isto tako providio je kor kanoničkim i prebendarskim klupama. Na kraju pobočnih ladja i prezbiterija podignuo je na stupovima tri empore i tako zakrio pogled u svetište i u kapele. Srednju od tih empora srušio je biskup Vrhovac 1799. Na sjevernu postraničnu emporu postavio je biskup Luka Baratin prve orgulje; dok je na južnoj bila uredjena biskupska bogomolja.

Biskup Osvald postavio je u crkvu veliki, umjetnički izvedeni oltar. Taj je žrtvenik nastradao prilikom požara 1624. Obnovio ga je biskup Franjo Ergeljski.

Osvald je umro 15. IV. 1499. u Čazmi. Prevezen je u Zagreb i sahranjen pred oltarom »Zadnje večere« (Coena Domini), koji se nalazio u

[15] Acta capit. ant. fasc. 101. nr. 10.

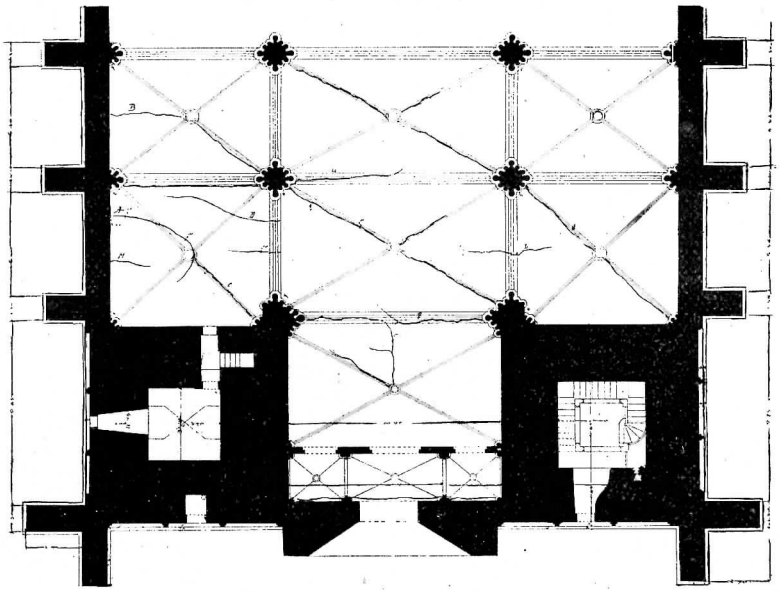

Sl. 6. Tloris starih tornjeva sa starim svodnim poljima

svetištu. Do 1718. tu je bila njegova nadgrobna ploča. Kod taracanja crkve izbačena je i zametnuta.[16]

Ipak iz Farlattijevih zapisa znademo, da nije Osvald dospio da dovrši čitavi svod iznutra. U oporuci svojoj ostavlja 10.000 forinti »za nastavak izgradnje i dovršenje« crkve Zagrebačke koja je: »od polaganja svog temeljnog kamena bila uvijek dosta zanemarivana, a nikada nije u svojoj izvedbi dovršena«, a za koju je i on, »koliko je mogao, pripomogao da se izgradi«.[17]

Medjutim Ostrogonski prepošt Andrija, upitan od kaptola Zagrebačkoga, odgovara 4. I. 1540., da je čuo, kako je biskup Osvald ostavio 12.000 forinti »ad fabricam istius ecclesiae« (za izgradnju te crkve), a povrh ovog iznosa još 7.000 forinti, da se na pročelju crkve izgrade dva zvonika (»ad elevationem duarum turrium, consumationemque earum«). Biskup Luka Baratin da je uzeo od tog novca 12.000 forinti od kanonika kustosa Ivana

[16] »Zagrabiae Osvaldus manet hic sub marmore Praesul Exemplum verae qui probi tatis erat. Fama suum celebrat, pareat ne pulvere nomen Virtutum meritis, spiritus astra tenet. Nedaleko na jednom stupu stajao je natpis: Oswaldus Eppus obiit MCCCCXCIX.

[17] Farlatti V 611: Ex quo ecclesia Zagrabiensis a principio fundationis suae satis neglecta et nunquam in labore suo consumata fuit, in qua, quantum putui, aedificari feci, ad cujus ulteriorem contumationem et consumationem lego florenorum decem millia.

Jalžića i dra Andrije Ivančanina, arcidakona katedrale, pa je 5.000 forinti utrošio za kaštel Svibovec, koji je kupio od Baltazara Baćana za Čazmanski Kaptol, a sa 7.000 forinti dovršio je crkveni svod (»in testitudine sive boltha templi interne consumando«). Onih 7.000 forinti, koji su bili odredjeni za zvonik, »potajno i lukavo« da je izmamio od Ivana Jalžića nadbiskup Ostrogonski i kardinal Tomo Bakač Erdedi, radi česa je biskup Luka kanonika Jalžića, na duže vrijeme, zatočio u kaštelu Gemlec (danas Bosiljevo kod Čazme).

Ovaj izvještaj slaže se potpuno s tvrdnjom Farlattijevom, da je Osvald započeo postavljati svod (»Et fornicem et testitudinem imponere coeperat). Kako vidimo, on je postavio krov, a svod je završio njegov nasljednik Luka Baratin (1500.—1510.).

Tako je eto početkom XVI. stoljeća bila Stolna crkva, nakon rada od više no dva stoljeća, barem u svojoj zgradi, završena, osim tornjeva.

Unutrašnja arhitektura katedrale

Svod uzdužne crkve počivao je na četiri para slobodnih pilova s odgovarajućim polupilovima na zaključnim stijenama postraničnih brodova. Svod je unakrsni i četverodijelan, (osebina visoke gotike.) Peti pilovski par prislonjen je uz sam ugao crkvenih tornjeva. Pet uzdužnih lukova, koji počivaju na slobodnim pilovima, posreduju prolaz iz srednje u postranične lađe.

Pilovi uz tornjeve nešto su pojačani, u omjeru spram ostalih slobodnih, jer snose više pojačani tlak (uzdužne lađe i međutoranjske veće traveje). Ostali pilovi približno su svi jednako veliki i jaki. U osnovci imaju oblik kvadrata. Za uporište lukova, pojaseva i svodnih rebara, osnovnoj jezgri pridodana je i odgovarajuća posluga (Dienste). U sporednim lađama, ispod svodovnih lukova, kod stubova uz tornjeve, i na onom paru pilova koji dodiruje svetište, posluga dosiže do tla i tu se sjeda na poligonalna podnožja (Sockel). Sa strane srednje lađe sjedaju se na stubu na zidane ispustke (Vorlage) s ukošenim kornižom. Na tako nastala prazne površine pilovnih trupaca smjestili su baldahine na tročetvrtinskim kolumama, a ispod njih svece. Prema zapisima Kukuljevićevima, na prvih pet pilova (2, 3, 4, 5 i 6) bili su likovi sv. Nikole. sv. Jeronima, sv. Bartola, sv. Petra i sv. Pavla. Kad su namještali u XVIII stoljeću u katedrali novu propovijedaonicu, uklonili su lik sv. Bartola. Pod svima ovim baldahinima, na pilovima, bio je grb biskupa Eberharda.[18]

Raznoliko porazmještena nalazi se posluga i na završnim stijenama sporednih lađa i zapadnog pročelja iznutra. U sjevernoj lađi posluga se spušta na jedan široki pil s jednostavnim podnožnim uredjajem, koji do-

[18] Tkalčić: ibidem.

siže do visine podprozornih klupa (Fensterbänke). U južnoj lađi, naslonjeni na poligonalno podnožje, dopiru oni do samoga tla. Na zapadnom pročelju srednje lađe, i u uglovima slieže se posluga na konzole (uporišta), koje imaju dvostruko poređani lisnati ornamenat. Izveden je gomoljikasto (opet znak visoke gotike). Rebra svoda srednje lađe vjese nisko dolje. Profil im je gotski uzak. Vezana su u ornamentisanom zaglavnom kamenju (dijelom rozete, dijelom ljudske glave, dijelom maleni likovi).

Nejednakost u travejama srednje lađe prouzrokovala je i raznolikost u formaciji svodnih lukova (uzdužnih pojaseva). U međutoranjskoj traveji ti su lukovi širi i zdepastiji. U dalnja četiri svodna polja uski su, kopljasti i kao isprepleteni u jedan lanac. Prerez pojaseva je bogato raščlanjen, i snažno izbočen.

Zaglavci polukolumna i posluge u prvoj traveji srednje lađe (među tornjevima) rađeni su grubo i kao da nisu do kraja doklesani. Kao da su rađeni hitno i na brzu ruku. Ornamenat je na ostalim zaglavcima načinjen iz hrastovog lista koji snažno izbija iz svoje jezgre (gomoljikasto). Ornamenti na zaglavcima južne lađe obuhvatili su jezgru lišćem u obliku vijenaca, poredanih u 2 reda. A dobivalo se dojam, kao da izbijaju iz samoga debla jednog drveta.

Ornamenti sjeverne i srednje lađe istovjetni su, pa se vidi da su nastali u isto vrijeme, i načinjeni po jednim majstorima, s jednim shvaćanjem, i s jednom školom.

Uzdužna crkva dobivala je osvijetljenje s južne i sjeverne strane kroz po četiri visoka prozora, uokvirena sa šiljastim lukom. Do 1859. godine bili su u donjoj polovini zazidani. U južnom postranom brodu prvi je prozor bio razdijeljen pomoću dva stupa, u tri odijeljka, dok su ostala tri prozora bila dvodijelna. Obrub im je bio profiliran s dvije gužve i dva žljebića. Unutrašnji otvor (Lichte) prozora bio je uokviren prutićima (Rundstäben). Stupići bili su uski, a u ukrasu lukovnih ispunjaka (Bogenfüllungen) razvijali su se u malene šiljaste lukove. Mrežišta prozora nisu imala geometrijskih razdioba, već su bila formirana u motive ribljeg mjehura, što im pomiče postanak u doba kasne gotike. U sjevernoj lađi sva su četiri prozora jednake veličine (duh visoke gotike), i svaki je bio razdijeljen samo na dva dijela. Obrub se sastojao tek iz jedne duboke i široke užljebine, pa je naličio na nišu. Ta užljebina bila je u sredini prekinuta jednim stupićem koji je bio uzidan u samu užljebinu. Prozorni otvor s unutrašnje strane bio je obložen s jednom okruglicom i jednom manjom užljebinom. (Rundstab). I ovdje su stupci glatki, a u ukrasu lukova završavali su se u malene šiljaste lukove. Mrežište bilo je ovdje već više geometrijski sređeno.

Ivan de Marocha, arcidjakon Gorički, dao je načiniti, skoro u sredini crkve, kor za klerike koji su imali da pjevaju pod misom i kod brevijara.

Bilo je to pravo remekdjelo renesansne umjetnosti. Uresili su ga sitnim kolumnama visoke umjetničke kvalitete. Bilo je to djelo renesansnog majstora Nikole Fiorentinca (»Opus Magistri Nicae Florentini«).[19]

Završnu točku u izgradnji Stolne crkve Zagrebačke načinio je Luka Baratin, kad je sagradio sjeverni drveni toranj. Drvo su dobavili stanovnici biskupskih gradova i sela. Poslije uništenja ovoga, izvodiće se uvijek samo južni toranj. I on je najprvo iz drveta, a u XVII. stoljeću sagradiće ga, konačno, iz kamena.

Bisup Luka Baratin načinio je i nekoliko žrtvenika. Među njima i oltar sv. Mihajla i sv. Lucije. Pod ovim je naredio da bude sahranjen.

Još 1506. predao je tadašnjem prepoštu Zagrebačkog Kaptola Albertu de Kaszno 16.000 dukata sa određenjem: da, ako bi biskup Luka morao da bježi iz Hrvatske, uslije najezde Turaka, da mu ih povrati. Ako bi biskup prije umro, da se upotrebi čitavi iznos za izgradnju katedrale (ad fabricam ecclesiae converterentur). Međutim je Luka zbilja umro 1510. Taj novac oteo je silom od kanonika kardinal Tomo Bakač Erdedi (vi scilicet et potenter), koji je postao upraviteljem ovako upražnjene biskupije.

I biskup Luka Baratin je umro u Čazmi (10. X. 1510.), pa je prevezen u Zagreb, i sahranjen pred oltarom sv. Lucije. Prekrasni njegov nadgrobni spomenik iz crvenog mramora, vrlo fini umjenički rad renesanskog doba, (misli se da je djelo Nikole Firentinca, koji je 1507. bio u Zagrebu), izbačen je po Bollèu za vrijeme njegove rekonstrukcije stare katedrale. Razbijeni spomenik podmetali su u kaljuže, da preko njih lakše prelaze radničke tačke. Ostaci se danas čuvaju u hrvatskom arheološkom muzeju u Zagrebu.[20]

Između 4 i 5 potpornjaka sjeverne uzdužne lađe bio je zatvoren lijepi sporedni gotski portal, koji je otvoren i sada u upotrebi. Ističe se svojom jednostavnom otmenošću proporcija, lijepom profilacijom i vitkošću forma.

Tako je završena prva faza izgradnje stare katedrale u Zagrebu, koja je podizana stoljećima po zamisli biskupa Stjepana II., kako kaže Farlatti:[21] »kroz mnoge godine, brigama mnogih biskupa i beskrajnim troškovima«.

(Konac II. dijela. U novoj godini slijedi III. dio; prepravci, unutrašnji uredjaj i podizanje biskupskog dvora).

[19] Rafael Levaković (arhiv Jugosl. Akadem.): Inclyto Vladislauo rege, Luca vero Pontifico dignissimo, Joannes de Marocha Archidiaconus Goricensis et cannonicus hujus almae Ecclesiae hunc chorum Deo et patriae propriis fecit fieri impensis anno 1507. Opus Magistri Nicae Florentini.

[20] Arheološki Vijesnik sv. XII. Nova serija, 1912. god. str. 183. sl. 894.

[21] Farlatti V 369: »Quocirca, antequam absolvi, perdicique ad fastigium posset et plures annos, et multorum Antistitum curas et immanes sumptus impendi oportuit. (Vidi i Krčelić str. 4).

Naši pokojnici

Staroga Zagreba nestaje

U prosincu 1934. izgubili smo iz redova našega članstva dva viđena i vrijedna gradjana grada Zagreba gospodu Jurja Čačkovića-Vrhovinskoga i dra Franju Hutha.

Juraj Čačković-Vrhovinski pukovnik u m., gradski vijećnik, pretsjednik »Društva kućevlasnika« i član odbora »Društva Zagrepčana« bio je jedna od najpopularnijih ličnosti našega grada, uvijek spreman da pomogne svakome, koji bi se nanj obratio. Svoju javnu djelatnost posvetio je u glavnome rodjenome gradu na čiji napredak bio je ponosan kao i svi sinovi toga grada, koji zanosno i nesebično ljube svoj Zagreb. Kolike je simpatije uživao blagopokojni gospodin Juraj Čačković vidjelo se po sprovodu na kome se sakupio ogroman broj prijatelja i poštivača iz svih društvenih slojeva. Zagreb je sa pokojnikom izgubio nesebičnoga i vrijednog radnika i uspomena na njegov rad ostati će nezaboravna u savremenoj historiji našega grada.

Dr. Franjo Huth, vlasnik tehničke poslovnice i opće poznata ličnost našega javnoga života i društva, simpatičan gospodin i općenito poštovan rodio se godine 1873. u Zagrebu, gdje je svršio realku, a iza toga otišao u Zürich gdje je nastavio kemijske i inženjerske studije završivši ih uspješno sa doktoratom filozofije i kemije. Kao osobiti stručnjak radio je u Njemačkoj kod najvećih poduzeća, dok se nije 1919. vratio u svoj rodjeni Zagreb, na čijem je procvatu mnogo radio i stekao velike zasluge. Bio je jedan od naših stručnjaka po kojima je Zagreb dobio i u vanjskom svijetu častan naslov hrvatske metropole.

Slava našim pokojnicima!

Katedralis:

ONI IZ KAZALIŠNE . . .

Roman iz sumornih dana

(Nastavak 5)

Pogledi generalice Zell-Thann i Ivana Galića sretoše se. Ona je nasmiješeno očekivala pozdrav. Polupijani i ogorčeni mladić zgrabio je čašu s vinom i iza toga razmrskao kristal u bezbroj komadića. Generalica se vidljivo prenerazila Galićevim izazovnim ponašanjem i kao u strahu šaptala Borzagi.

Natporučnik Dagobert von Borzaga ogledao se Galićevom stolu. Ono ukočeno držanje, monokl i blazirani pogled izazvaše Galića i on je opijen alkoholom ustao i započeo revoltirano vikati:

— Svi mi Hrvati metrese smo magjarskih šanzonetka i generalskih pljačkaša... Mi smo sretni što se smijemo pokloniti krvnicima naše braće i ekselencijama, koje kradu ćilime po okupiranoj Srbiji... Petrova Gora osvećuje se Hrvatima i osudjeni smo da budemo vječni sluge, galeoti i žbiri!... To je naše prokletstvo!... Prokletstvo Petra Svačića!

U orfeumu je nastao žamor, neki je civilni policajac došao do Galićevog stola i pokazivao legitimaciju:

— Ja vas u ime zakona pozivam...

Na vratima od dvorane pojavila se vojnička patrula sa svjetlucavim bodovima na puškama.

Rumeni narednik govorio je važno:

— Mir... kad ja velim mir, da ti Boga i Kristuša civilskoga!

I u to se dogodilo ono najstrašnije što je posvema porazilo Galića.

Dagobert von Borzaga ustao je od stola u loži i došao do narednika. Govorio je zapovjedničkim tonom:

— Po čijoj ste naredbi ušli u taj lokal?... Ni riječi!... Marš!... Abtreten!

Civilnom policajcu nadodao je superiorno:

— Ovaj gospodin stoji pod mojom zaštitom i njemu se ne smije ništa dogoditi... Ja, Dagobert von Borzaga, adjutant ekselencije generala Zell-Thanna, tako zapovijedam.

Policajac se udaljio s poklonom.

Borzaga prišapne Galiću:

— Umirite se, gospodine! I gospodja generalica vas moli!... Vi govorite fatalne gluposti!... Sjednite u kola i odvezite se kući.

Galić je preneraženo stajao pred tim čovjekom, natporučnikom, kod

čijega je oca njegova majka služila kao služavka. Htio je da ga pljusne, ali ono mirno lice i otmjeni ton posve su ga razoružali.

Probuncao je satrveno:

— Prokleta kmetska krv! — a onda jurnuo izlazu. Borzaga je pošao za njim, pozvao fijakera i na rastanku prišapnuo:

— Sva je sreća da nije u orfeumu bilo neke više šarže... Moja bi intervencija bila nemoćna... Ivan Galić, ja vas potpuno razumijem!... Ivan Galić, ja vidim da ste vi na mene ljubomoran zbog generalice... Ono šta vi mislite to nije istina... Dagobert Borzaga nije lutka jedne peštanske subrete... Ja se mogu zabavljati sa ženama iz javnih kuća, ja ih mogu i cjelivati, ali ja neću nikada biti zabava jedne ili više noći od egzaltirane nadvojvodske metrese... Ja vam to govorim jer sam od generalice doznao ko ste vi... a od moga oca Johanna Nepomuka Borzage da ste sin Terezije Nežmahen... i da u vašim žilama ima borzagovske krvi... To sam doznao od oca prije puta na ratište... I čudno sam vas susreo u generaličinome salonu... Bio bi vas potražio da nas nije čudan slučaj doveo zajedno... Umirite se!... Ja sam posljednji Borzaga... i ako padnem... kuća u Gornjem gradu biti će vaša... Tako je već napisano... Servus!

Kola su krenula strmom Strijeljačkom ulicom. Ivo Galić nemoćno je ležao u kočiji i kada je izašao u tihoj gornjogradskoj ulici, gundjao je poraženo:

— Kako je sve to grubo i glupo i kako je Asja Krsnikova divna djevojka... Moja Asja!

Staro dvorište bilo je sablasno tiho. Galić je unišao u sobu punu mirisa od petrolejke. Bacio se na postelju. Opojena glava mu je padala u neke bezdane. Nadrasli su ga i Borzaga i Asja Krsnikova i generalica Zell-Thann. Postao je posve malen, postidjen i dotučen. Ime I v a n G a l i ć nije značilo usavršeno ništa. Ni sina Dizmuša Galića, koji je čistio sobe velemožnog načelnika. Bio je pregažen crv.

Pijan i zasramljen natapao je u tmini vojnički sanduk Dizmuša Galića i izvadio glomaznu pištolju, kojom si je slovački učitelj Raha probio lubanju.

Brat Dizmuš se probudio i pitao:

— Što tražiš, Ivo?

— Ključ!

— Kakav ključ?

— Ključ, koji će mi otvoriti vrata koja se samo jednom otvaraju i iza čijeg praga više nema povratka!

— Ti si lud! — poviknuo je Dizmuš i stenjajući podigao se da pripali petrolejku. Slutio je nešto groznoga. Šibica je osvijetlila mračnu sobicu

gornjogradskoga dvorišta. Dizmuš je u grozi ugledao Ivana sa glomaznom pištoljom na čelu. Viknuo je užasnuto:

— B r a t e I v o!

Ivo Galić odgovorio je mirno:

— Reci Asji da sam je ljubio!

Šibica je dogorjela. Hitac je razbio gornjogradsku noć. Čuo se pad Ivinog tijela. Ta je noć prekinula život jednog mladog hrvatskog literate. zanešenjaka i tko zna nije li u onom hicu iz pijanstva bila sakrivena sreća?

Što bi Ivo Galić imao od života da je ostao živ? Nije bio ni glupan, ni hulja. Bio je suvišan a da bude sretan.

* * *

Tim fatalnim komentarom završio sam svoja mirogojska razmatranja. Dagobert von Borzaga pao je nekoliko dana prije primirja, Dizmuš Galić umro od tuberkuloze, o Asji Krsnikovoj nisam ništa mogao doznati, generalica Zell-Thann nestala je iz Zagreba, plemenita dama Dahowsky leži u mirogojskoj arkadi i sve je to tako daleko od današnjih datuma, tek tu i tamo sjeti se tkogod iz »Kazališne« da spomene Galića, kome su fantaste iz te kavane prorokovali neku slavnu budućnost, a od svih tih tlapnja ostali su samo drveni, od kiše isprani mirogojski križevi.

Neka Vam budu blagoslovljeni grobovi, prijatelji moje i vaše siromašne mladosti! U svoj čas napisati ću Vam potpuni roman, da ostanete vječno živi.

KONAC

USPJEH ZAGREBAČKE OPERETE

Kada je prije jednog decenija došao iz velikog svijeta u Zagreb, mladi komponista i klavirista virtouz Rikard Simaček, on je već prve godine osjetio asimilacionu moć toga našega grada i zanio se sa ljepotama Zagreba.

Po svojoj naravi i krvi Slaven, našao se medju srodnim dušama. U Zagrebu je našao svoj drugi zavičaj, kao i mnogi naši hrvatski komponiste prije njega. Pa iako Simaček ima sve preduvjete da radi, živi i umjetnikuje u velikom svijetu, Zagreb je ipak postao njegovom sudbinom. Šimaček se odlučio za grad staroga Griča, popularne Vlaške ulice i dakako naše najumjetničkije zagrebačke »Kazališne kavane«.

Za slobodnih večeri najmiliji je izlet R. Šimačeka u purgersku baštu, gdje se sastaje pravi nepatvoreni Zagreb, Zagreb koji osvaja i u zanosu za Zagreb nikla je i Šimačekova kompozicija »To moj je Zagreb«, popularna u svim zagrebačkim krugovima.

Posvetivši se u Zagrebu posvema kompoziciji, odazivao se najpripravnije svim priredbama zagrebačkih gradjana i kada je prije nekoliko tjedana izvedena na zagrebačkom kazalištu njegova prva opereta »Reci tko si?«, djelo je od strane publike i kritike primljeno, naročito muzički dio, sa pohvalom i oduševljenjem.

Ks.

Na kraju godine

Eto već je druga godina na kraju što naše društvo izdaje ovaj mjesečnik. Skromnim počecima, bez velike reklame, započeto je izlaženje, skroman rad je nastavljen i hvala Bogu sigurnim se koracima kroči jasnome cilju.

Sa mnogo strana bilo je tijekom ovih dviju godina napada na naše društvo i ovo naše skromno glasilo. Napadali nas ljudi, koji bi imali veoma mnogo razloga da šute, jer bi po njih bilo neugodno ako bi se sa njih skidalo velo! Međutim nas niti su smetali napadi, niti će nas u buduće moći smetati!

Znademo što hoćemo: mi treba da Zagrebu izvojujemo onaj položaj koji ga po njegovoj historijskoj ulozi i važnosti u ovoj našoj lijepoj otadžbini Jugoslaviji ide! Dijelom je to nastojanje već i okrunjeno uspjehom, čemu je dokazom među inim i novi zakon o gradovima. A na tome ćemo i dalje raditi!

Mi ne smijemo dopustiti, da naš Zagreb bude neko stjecište kojekakvog elementa punog samo špekulativnog duha, koji je došao ovamo samo zato, da zaradi pare, pak kad ih zaradi, on mirno ostavlja ovaj lijepi grad, odvuče pare i nestane netragom, kao što je i došao.

Eto protiv ovakovog elementa mi se borimo, jer nam je to dužnost kao rođene djece ovoga grada.

A baš takvi elementi nas napadaju! I zato kako rekosmo, mi ćemo i dalje nastaviti naš rad. Mi ćemo se u ovom našem glasilu rado sjećati onih naših starih dobrih i čestitih sugrađana, koji su svojim marom digli Zagreb u gospodarskom pogledu i svojim radom i na kulturnome polju nastojali, da Zagreb bude među prvim gradovima!

Pa i ako je među tim ljudima bilo došljaka, koji nisu ovdje rođeni, taj njihov rad dokazuje samo, da su se oni s ovim gradom sljubili, oni su ovdje savili gnijezdo svoga obiteljskog života, krv se sa krvi izmješala i rodio se novi zdravi naraštaj, sposoban za život i regeneraciju jednoga grada. Da, mi se ovakvih ne stidimo! Više su oni pokazivali ljubavi za naš grad i njegove interese nego kojekakvi probisvijet, koji je ovamo došao iz špekulativnih razloga.

U ovim redcima neka bude izrečena hvala svima našim dobrim suradnicima, koji su nas uvijek rado potpomagali u našim nastojanjima. Mi ih molimo da nam i u budućoj godini iskažu naklonost i svoju pomoć.

Naše pak cijenjene pretplatnike molimo, da nas i nadalje podupru i naše glasilo da svagdje i na svakome mjestu traže i šire, jer se tako uspješno širi naša ideja, koja hvala Bogu među našim dobrim i čestitim sugrađanima sve više hvata korjena!

Radeći tako neka znadu, da rade za svoj Zagreb i za svoj narod!

Mi sa svoje strane obećajemo, da ćemo nastojati i u budućoj godini sa još više mara i ljubavi prionuti radu, jer budemo li skupnim snagama, čvrsto u redove stisnuti, poradili u smislu naših ideala, moći ćemo biti sigurni, da će budućnost našega grada biti sretna!

U to ime mi vam klićemo iz dna duše:

Sretno novo ljeto!! ur.

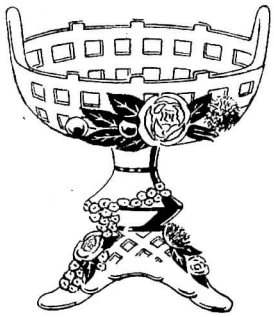

Krasni i jeftini darovi za Božić!

Molim razgledati bogatu izložbu bez obaveze na kupnju, kod **domaće** tvrtke

Staklana Franz, Jelačićev trg 7

Utemeljeno 1892

Knjigotiskara BRAĆA KRALJ

Telefon 4824 ***ZAGREB*** *Pavla Radića 9*

Preuzima *sve vrsti tiskanica uz najkulantniju poslugu: kao trgovački dopisni papir, listovne kuverte, račune, dopisnice, posjetnice, osmrtnice itd. Cijene vrlo umjerene*

Izradjuje *tiskanice u blokovima te zaručne i vjenčane karte, oglase, letake, kao i sve tiskanice u reklamnu svrhu i za sve uredske potrebe. — Podvorba brza i solidna.*

Najbolje sredstvo za čišćenje odijela je

DAJTE VAŠA ODIJELA ČISTITI TAMO, GDJE VIDITE U IZLOGU GORNJI ZAŠTITNI ZNAK

Izdavač »Društvo Zagrepčana«. — Odgovorni urednik: Stjepan Stiegler, gradski tajnik Vodnikova ul. 10.— Tehnička redakcija: Katedralis. — Uredništvo i uprava: Gajeva 7. II. kat. — Tiskara »Tipografija« d. d. u Zagrebu, Preobraženska ulica 6. — Za tiskaru odgovara Ivan Ivanković, Selska cesta 47.

Kupujte tamo — gdje kupuju svi

Kastner i Öhler

Zagreb.

Ilica 4 **Ilica 4**

STALAN VELIKI IZBOR GOTOVIH I PO MJERI

ODIJELA

ZA GOSPODU I DJEČAKE
IZRADJUJEMO UNIFORME

športska odijela, ulstere, slipove, hlače, trenchcoate, proljetne i zimske kapute, kišne kabanice i t. d. uz najniže dnevne cijene.

KROJAČKA RADIONA **S. FEREKA SINOVI**

ZAGREB, JELAČIĆEV TRG 9 — BAKAČEVA ULICA 2 — TELEFON 88-67

M. KNEZ, NASLJEDNIK

DRAGULJAR I URAR **L. ŠPELETIĆ** UTEMELJENO 1815.

PRAŠKA ULICA 8 ZAGREB TELEFON BROJ 70-44

Veliki izbor najboljih švicarskih zlatnih i srebrnih satova, dragulja, zlata, srebra i t. d.

JUGOSLAV. **AEG-UNION**

DOBAVLJA SVE VRSTI ELEKTRIČKOG MATERIJALA

KARADŽIĆEVA 1. ZAGREB TELEFON 25-90

Jugoslavensko industrijsko i trgovačko d. d., Zagreb

Washingtonov trg 1 (prije Trg Burze) — Telefon broj 26-67 i 20-17

Generalno zastupstvo

tt. ROBERT BOSCH A. G. Stuttgart

Prodaja: Buick automobila, svih Bosch proizvoda, Seiberling guma, i svakovrsnog auto pribora.

Specijalna Bosch radiona za popravke.

Utemeljeno 1894.

TEHNIČKA RADNJA

IGN. DEUTSCH I BRAT

TELEFON 42-86 ZAGREB MASARIKOVA 20

Sve tehničke potrebštine za **industriju, obrt, gradjevnu ind., poljopriveredu, hoteljerstvo i kućanstvo.** — Specijalni odio za **pumpe** za svaku potrebu.

TRAŽITE PONUDE.

PROIZVOD SUHOMESNATE ROBE **M. MOKROVIĆ K. D.**

Centala: Primorska ul. 10. ZAGREB Telefon broj 50-94

Podružnice: Jelačićev trg 4, tel. 57-11 - Tržnica (Boks I-II) - Ilica 61 - Ilica 73 Vrhovčeva 11 - Tržnica: Branimirova ulica.

Ulja i masti

Svaki napredak u proizvodnji i upotrebi, cijelo znanje i sva iskustva, što su ih od 1886. godine stekli specijalisti naše organizacije, koja obuhvaća cijeli svijet, primjenjuju se kod fabrikacije naših GARGOYLE-MAZIVA i daju im onu kakvoću, koja Vam garantuje siguran i ekonomičan pogon.

Mobiloil

STANDARD-VACUUM OIL COMPANY OF JUGOSLAVIA INC.

ZAGREB BEOGRAD

ZAGREPČANI!

Upisujte se u naše »DRUŠTVO ZAGREPČANA«. Pristupnice mogu se dobiti u društvenoj poslovnici Gajeva ul. br. 7/II. kat svaki dan od 3 do 7 sati poslije podne.

Širite i tražite svagdje reviju »ZAGREB«.

P. n. pretplatnici umoljavaju se, da namire zaostalu pretplatu!